

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ STARTAP VƏ
TEXNOPARKLARIN YARADILMASI PROBLEMLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qasımova Dilarə Zaur

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__-ci il**

**“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ STARTAP VƏ
TEXNOPARKLARIN YARADILMASI PROBLEMLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407-Menecment

İxtisaslaşma: “İnnovasiyaların və layihələrin idarə olunması”

Qrup: 228

Magistrant:

Qasımova Dilarə Zaur qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d, dos. İsmayılov İsmayıl Elman oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2022

Elm andı

Mən, Qasımova Dilarə Zaur qızı and içirəm ki, “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ STARTAP VƏ TEXNOPARKLARIN YARADILMASI PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Qarabağın işğaldan azad olunması ölkənin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışdır, ancaq işğal müddətində hər sahədə inkişafdan geri qalmış əraziləri yenidən dirçəltmək və inkişaf etdirməyin hazırda aktual mövzu olmağını nəzərə alaraq Qarabağda hansı texnopark və startapların yaradılması, innovasiya sahəsində nələrlər etməli olduğumuz araşdırılır.

Tədqiqatın məqsədi: İşğaldan azad edilən ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması prosesində ortaya çıxan problemləri araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Təhlil və sintez, deduksiya və induksiya və məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilməsi məqsəduyğundur. Yerli və dünya təcrübələrinin yığılması və ümumiləşdirilməsi metodlardan istifadə üzrə ilk mərhələdir. Aparılan təhlillər əsasında yerli bazarda olmayan, tədqiqat obyektini olan Qarabağa tətbiqi uyğun olan startap və texnoparklar sintez edilir. Məntiqi uyğunlaşdırma metodu vasitəsilə sintez edilmiş ən yaxşı variantlar qabağa çəkilir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Müxtəlif konfransların materiallarından, yerli və xarici müəlliflərin elmi məqalələrindən, əsərlərindən, dərslərdən istifadə edilmişdir. Məlumatlar internet resurslarından, elektron kitabxanalardan, qanunlardan toplanır. Dövlət Statistika Komitəsinin resursları və xarici statistik məlumatlar nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması yeni və aktual mövzu olmaqla, bu sahədə kifayət qədər tədqiqatların aparılmaması və statistik məlumatların olmaması ilə bağlı problemlər müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Ondan ibarətdir ki, onun elmi müddəaları iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahəvi müəssisələrinin potensialından istifadə etməklə istehsalda innovasiya-texnoloji proseslərin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması barədə təsəvvürü inkişaf etdirir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələrindən əldə edilmiş əsas müddəalar, nəticələr və tövsiyələrdən ölkənin müxtəlif icraedici qurumları, tədqiqat institutları, təşkilatlar, universitetlər və s. istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, startap, texnopark, innovasiya, mövcud vəziyyət.

PROBLEMS OF CREATING STARTUP AND TECHNOPARKS IN AREAS LIBERATED FROM OCCUPATION

SUMMARY

The actuality of the subject: The liberation of Karabakh has created great opportunities for the country's development, but given that the revitalization and development of underdeveloped areas in all areas during the occupation is a topical issue, we are looking at what technoparks and startups to create in Karabakh, what to do in innovation.

Purpose and tasks of the research: It is to investigate the problems that arise in the process of creating startups and technoparks in the liberated areas.

Used research methods: It is advisable to use the methods of analysis and synthesis, deduction and induction, and logical generalization. Gathering and summarizing local and world experiences is the first step in using the methods. Based on the analysis, startups and technoparks that are not in the local market and are suitable for application to Karabakh, the object of research, are synthesized. The best options synthesized by the method of logical adaptation are put forward.

The information base of the research: Materials of various conferences, scientific articles, works, textbooks of local and foreign authors were used. Information is collected from Internet resources, electronic libraries, laws. The resources of the State Statistics Committee and foreign statistics were reviewed.

Restrictions of research: Despite the creation of startups and technoparks in the liberated areas is a new and topical issue, problems have been identified due to insufficient research and lack of statistics in this area.

The novelty and practical results of investigation: Its significance is that its scientific provisions develop the idea of increasing the efficiency of management of innovation-technological processes in production using the potential of individual sectors of the economy.

Scientific-practical significance of results: From the main provisions, results and recommendations obtained from the results of the research, various executive bodies of the country, research institutes, organizations, universities, etc. can be used.

Keywords: Karabakh, startup, technopark, innovation, current situation.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları
KOB	Kiçik və Orta Biznes
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
Qİİ	Qlobal İnnovasiya İndeksi
SES	Su Elektrik Stansiyası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜƏMT	Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. İNNOVASIYALI İDARƏETMƏ ANLAYIŞI VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA MÜHİTİ	11
1.1. İnnovasiya menecmenti, innovasiyalı idarəetmənin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, əsas funksiyaları.....	11
1.2. Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiyayönümlü siyasətin xüsusiyyətləri.....	15
1.3. Azərbaycanda startap və texnoparkların mövcud vəziyyəti.....	25
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ BƏRPA VƏ YENİDƏNQURMA İŞLƏRİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN EFFEKTİVLİYİNİN TƏHLİLİ	32
2.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni innovasiya modelinin tətbiqi	32
2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılan startap və texnoparkların təsir mexanizması.....	36
2.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların sosial-iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsi.....	47
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ STARTAP VƏ TEXNOPARKLARIN YARADILMASI PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ: DÜNYA TƏCRÜBƏSİ	50
3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiya-innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi problemləri.....	50
3.2. Qarabağda innovasiya sahəsində həyata keçirilməli olan tədbirlər və innovasiyalı inkişafın istiqamətləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	62
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	64
Cədvəllərin siyahısı.....	71
Qrafiklərin siyahısı.....	71
Şəkillərin siyahısı	72
Sxemlərin siyahısı	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir rəqabət dünyasında iqtisadiyyatın dayanıqlı olması və inkişaf etməsi üçün əsas faktor innovasiyadır. Texnoparklar və startaplar innovasiya sahəsində əsas yerləri tutur. Bu gün Azərbaycanda bir çox texnoparklar və startaplar fəaliyyət göstərir. Həmçinin Qarabağın işğaldan azad olunması ölkənin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Zəngin təbii sərvətləri, əlverişli mövqeyi, yeni nəqliyyat əlaqələrinin yaranması regionda texnoparkların və startapların yaradılmasını mümkün edir. Ancaq işğal müddətində hər sahədə inkişafdan geri qalmış əraziləri yenidən dirçəltmək və inkişaf etdirmək vaxt və xərc tələb edir. Azərbaycan üçün hazırda aktual mövzu olmağını nəzərə alaraq Qarabağda hansı texnopark və startapların yaradılması, innovasiya sahəsində nələrlə etməli araşdırılır.

Dissertasiya işində bu boşluqların doldurulması və Qarabağ ərazisində innovasiya siyasəti ilə bağlı bir sıra fikirlər irəli sürülmüşdür. Beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan metodlardan alınan nəticələr əsasında rahatlıqla qeyd etmək olar ki, bu metodların yerli bazara tətbiqi müsbət nəticə verəcəkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi İşğaldan azad edilən ərazilərdə aparılan inkişaf layihələrinə əsasən deyə bilərik ki, bu ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması prioritet məsələdir. Bu istiqamətdə işlərin görülməsi və tədqiqi üçün aparılan araşdırmalar yerli və beynəlxalq praktikadan öyrənilmişdir : R. Rəhimov, J. Əliyev, M.Əmrahov, C. Mustafayev, S. Məmmədov, F. Çıraqov, Ş. Həsənova, N. Məmmədli, M. Mehdiyev, Z.N. Düz, R. İbrahimov, Ə. Çingizoğlu, R.A. Malik, V.Hüseynov, T. De Wall, Z. Weise, B. Nabih, F.Colin, M.P. Croissant, A. Lmahammad, Andrew E. Kramer, B.Lieberman.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi işğaldan azad edilən ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması prosesində ortaya çıxan problemləri araşdırmaqdır.

Tədqiqatın vəzifəsi: 1. Azərbaycanda innovasiya siyasətinin və mövcud vəziyyətin nəzəri aspektlərini açmaq; 2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq startap və texnoparkların təsir mexanizmasını təsvir edir; 3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiya-innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi problemlərini və həyata keçirilməli olan tədbirlər və innovasiyalı inkişafın istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş əraziləridir. Tədqiqatın predmeti işğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması prosesinin təhlili və qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatda təhlil və sintez, deduksiya və induksiya və məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilməsi məqsədə uyğundur. Yerli və dünya təcrübələrinin yığılması və ümumiləşdirilməsi metodlardan istifadə üzrə ilk mərhələdir. Daha sonra yığılan məlumatların təhlil prosesi gedir. Aparılan təhlillər əsasında yerli bazarda olmayan, tədqiqat obyektı olan Qarabağa tətbiqi uyğun olan startap və texnoparklar sintez edilir. Məntiqi uyğunlaşdırma metodu vasitəsilə sintez edilmiş ən yaxşı variantlar qabağa çəkilir və tədqiqatın əsas təklifləri olur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində müxtəlif konfransların materiallarından, yerli və xarici müəlliflərin elmi məqalələrindən, elmi əsərlərindən, dərsliklərdən istifadə edilmişdir. Məlumatlar internet resurslarından, elektron kitabxanalardan, qanunlardan toplanır. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin materialları və xarici statistik məlumatlar nəzərdən keçirilmişdir.

Dissertasiya işində, həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, yerli və xarici siyasətçilərin, iqtisadçıların çıxışlarından istifadə edilərək toplanmış məlumatlar öz əksini tapacaqdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılması yeni və aktual mövzu olmaqla, bu sahədə kifayət qədər

tədqiqatların aparılmaması və statistik məlumatların olmaması ilə bağlı problemlər müəyyən edilmişdir. Həm də ölkə üzrə deyil, ayrı bir region üzrə statistik məlumatların olmaması ilə bağlı problemlər vardır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yenidənqurma və bərpa işlərinin təhlili nəticəsində burada startap və texnoparkların yaradılması zamanı yarana biləcək problemlərin qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Həmçinin bu ərazilərdə ölkənin innovasiya və iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq həyata keçiriləcək innovasiya layihələrinin təhlili aparılmışdır və aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- İşğaldan azad olunmuş ərazilər üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı sahələrinə yönəlik innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, müasir infraqurumlar malik aqroparkların yaradılması və yeni sənaye məhəllələrinin təşkili;

- Regionlar üzrə, xüsusən azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərəcək sahibkarlıq subyektlərinə daha çox mikrokreditlərin verilməsi prosesinin dəstəklənməsi və sadələşdirilməsi üsulları.

- Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsində yerli və xarici investisiya qoyuluşlarının cəlbini təşviqləndirilməsi mexanizmi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəticələrindən əldə edilmiş əsas müddəalar, nəticələr və tövsiyələrdən ölkənin müxtəlif icraedici qurumları, tədqiqat institutları, təşkilatlar, universitetlər və s. istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. İNNOVASIYALI İDARƏETMƏ ANLAYIŞI VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA MÜHİTİ

1.1. İnnovasiya menecmenti, innovasiyalı idarəetmənin mahiyyəti, məqsəd və vəzifələri, əsas funksiyaları

“İnnovasiya” ingilis dilindəki “innovation” sözündən olub yenilik, dəyişiklik mənalərini ifadə edir. İnnovasiya geniş anlayış olmaqla ona müxtəlif təriflər vermək olar.

- İnnovasiya istehsal orqanizminin daxili strukturundakı dəyişikliklər, yeni vəziyyətə keçiddir.

- İnnovasiya yeni texnoloji təkliflərin, fikirlərin, ideyaların, elmi-texniki və texnoloji qərarların tətbiqidir.

Hazırda innovasiya maliyyə sisteminin, sənayenin, mühəndisliyin, nəzarətin və istehsalın yeni üslublarında, lakin əlavə olaraq ictimai həyatın bütün sahələrində daha əlverişli təcəssüm olunur. İnnovativ maraqlar geniş şəkildə siyasət, elm, məktəb və mədəniyyət sahələrində özünü göstərir. Tibbi, texniki, ictimai-siyasi, ədəbi və mədəni qeydlərin bütün sirlərini birləşdirən kitabxana daxilindəki innovasiya, ilk növbədə tamamilə yeni metodlara, məzmun materialına və mahiyyətinə, spesifikliyinə əsaslanan bir mədəniyyət hadisəsi kimi nəzərə alın bilər. Ölkəmizdə biliyin - ilk növbədə bütövlükdə maliyyə sisteminə əsaslanan elmin, təhsilin və istehsalat sisteminin formalaşması üçün tibbi-texniki infrastrukturun müasirləşdirilməsi, innovasiya siyasətinin səmərəliliyinin təmin edilməsi, innovasiya fəaliyyətinin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, texnoparkların, biznes inkubatorları şəbəkəsinin genişləndirilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulması tövsiyə olunur.

İnnovasiya menecmenti müəssisəsinin fikirləri effektiv şəkildə həyata keçirilməklə başlamalıdır. O, innovasiya strategiyalarının təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlı qərarlar, fəaliyyət və təcrübələri həyata keçirir.

IT tədqiqatları və konsaltinq firması olan Gartner-ə görə, innovasiya menecmenti müəssisənin daxil edilmiş innovasiya metoduna və ya mədəniyyətinə nəzarət etməkdən ibarət müəssisə intizamıdır. Çox vaxt həmin innovasiya menecmenti tapşırıqları kommersiya müəssisəsinin transformasiyası üçün dəyişiklik üsulundan istifadə edir.

Rəqəmsal transformasiya erasında agentliklər daha böyük və yeni innovasiyalar yaratmaq istəyirlər. Bu, innovasiyaların təkmilləşdirilməsini stimullaşdırır və digər təşkilatları qabaqlamağa imkan verir. İnnovasiya menecmenti yeni biznes modeli yaratmağa imkan verir və bazarda istifadə etmək üçün yeni məhsullar, təkliflər və texnologiya yaradır. Düzgün innovasiya menecmenti əlavə olaraq müştəri və işçinin məmnuniyyət və bağlılığını artırır.

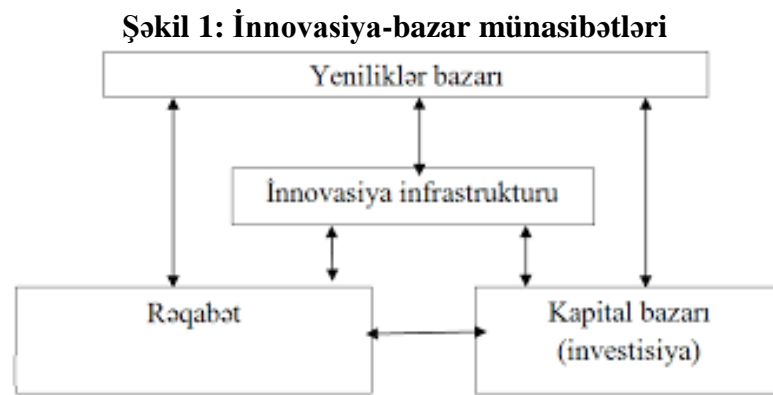
İnnovasiyaya nəzarət sisteminin uğurlu olması üçün təşkilatın innovasiyaların həyat tərzini yüksəltməsi və öz personalına dəyərli olduğunu çatdırması çox vacibdir. Bu, işçilərin şirkət üçün daha kreativ və innovativ ideyalar yaratmağına imkan verəcək. Təşkilatlar indi sosial şəbəkə kimi texnologiyalardan istifadə edir ki, bu da həm təşkilatdan kənar, həm də təşkilat daxilində maraqlı tərəflərdən davamlı şərhlər almağı asanlaşdırır.

Bir çox korporasiya innovasiya menecmentini özlərinin bir hissəsinə çevirmək üçün nizam-intizamlı və dövri üsuldən istifadə edir. İdeya innovasiyaya doğru ilk addımdır və fasiləsiz düşüncə dalğasını təşviq etməyi asanlaşdırır. Yaxşı idarə olunan innovasiyada sonrakı addım maksimum qiymətli və praktik düşüncələri kəşf etməkdir. Şirkətlər daha sonra, əsasən, tamamilə qısa indeksli düşüncələrə əsaslanaraq və onların necə işlədiyini öyrənmək üçün artan prototip mallara birbaşa dövr edə bilirlər. Tamamilə həyata keçirilməsinin ən son pillələrində, fikirlər həyata keçirilən kimi hər hansı kommersiya müəssisəsinin arzularının həyata keçib-keçmədiyini öyrənmək üçün yekun nəticələri qiymətləndirmək çox vacibdir.

İnnovasiya bu gün bir çox təşkilatların maraq dairəsidir. Hər bir təşkilatın əlavə olaraq mükəmməl düşüncələri ola bilsə də, metodu və güclü idarəetməsi olanlar bu standartları müəssisə artımına və uğuruna çevirə bilər.

Blockbuster, Borders, Polaroid və Kodak kimi qeyri-proqressiv korporasiyalar mütləq öləcəklər. Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar ilkin mərhələdə startaplar deyil - onlar zəngin mənbələrə malik və sənayelərini idarə edən kimi kütləvi istehsalçılar ola bilərlər. Əgər belə istehsalçılar innovasiya çatışmazlığına görə ölə bilərsə, istənilən təşkilat ölə bilər. Amma təkbaşına yenilik kifayət deyil - bu, personalı sizə gözəl fikirlər verməyə təşviq edən və sahibkarlıq ruhu olan insanlara kömək edən əməkdaşlıq subkulturasını tələb edir.

İnnovasiya sisteminin motivi hər hansı bir problemi həll etmək üçün yeni strategiyalar və texnologiyaları tapmaq, elmi araşdırmalar və təcrübələr aparmaq, bazara yeni mallar təqdim etməkdir.

Mənbə: http://aztu.edu.az/azp//elmi_tedqiqat/scientific_research/az/files/24-Rzayev.pdf, 2021.

İnnovasiya menecmenti bazar şəraitində mütərəqqi fəaliyyətlə məşğul olan şirkətin inkişafı üçün əmək, resurs və pul aktivlərindən effektiv istifadə etməklə həyata keçirilən peşəkar fəaliyyət formasıdır. İnnovasiya menecmenti bəzi məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

- Gözləniləndiyi kimi gəlir əldə etmək yolunda şirkət fəaliyyətini konkret istehlakçının istəklərinə əlavə olaraq bazarın tələbinə cavab verə bilən və çatdıra bilən məhsul və təkliflərin istehsalına yönəltmək;

- İstehsal xərclərinin azaldılmasından istifadə etməklə istehsalın gəlirliliyini müntəzəm olaraq artırmağa çalışmaq;

- Çatdırılma ölkəsinə əsaslanaraq, nəzərdə tutulan istək və proqramlarda dəyişikliklər etmək və bazar daxilində unikal məhsul və təkliflərə müraciət etmək;

- Məlumatlı nəzarət qərarları qəbul etmək üçün cari verilənlər bazalarından və rəqəmsal texnologiyadan geniş istifadə;

- Ən böyük seçim üçün çoxvariantlı hesablamaların təmin edilməsi.

Innovasiya menecmenti məzmunca ibarətdir:

- Yeni məhsulların bazar araşdırması;

- Bu məhsulun bazar tutumu;

- Yeni məhsulların istehsalının təşkili və proqnozlaşdırılması;

- Məhsul satışının yeni formalarının təşkili (vasitəçilərin, alıcıların seçilməsi, brend ticarət, topdansatış və s.);

- İstehsal üçün materialların, resursların, şəraitin seçilməsi;

- İstehsalın, eləcə də satış qiymətlərinin hərtərəfli təhlili baxımından yanaşma.

Innovasiya menecmenti fəaliyyət növləri ilə əlaqələndirilir:

- Dünya miqyasında və yerli miqyasda yeni fikirlərin öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi (istehsal və bazar mühitində yeni nəsil, innovasiyalar haqqında silsilə qeydlər, reklam və marketinq xidmətlərinin ortaya çıxması və s.)

- Son ideyaların seçilməsi (bu fikirlərin imkanları və tətbiqi);

- Tam yeni məhsul üçün bazarda tələblərin öyrənilməsi (istehsal və gəlir imkanlarının tədqiqi, uzunmüddətli istehlakçıların və satıcıların müəyyənləşdirilməsi);

- Tam yeni məhsulun yaradılması;

- Bazar testi;

- Innovasiya menecmentinin təşkilati növlərinin təkmilləşdirilməsi;

- Məhsulun reklamı və marketinq proqramı ideyası əsasında istehsalda yeni məhsulun yaradılmasına qərar vermək.

1.2. Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiyayönümlü siyasətin xüsusiyyətləri

Müstəqilliyimizin ən gözəl nailiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, 20-ci əsrin sonlarında çətinliklə müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası qısa bir zamanda təkmilləşmə istiqamətini keçərək, dayanıqlı inkişafı bərpa etmək bacarığına malik olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin idarəçiliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin davamçısı, Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatların əsas məqsədlərindən biri də innovasiyaların təkmilləşdirilməsi üçün bütün mühüm imkanların yaradılmasıdır. Bu gün hazırkı qlobal bazara çıxmaq üçün həlledici komponent mütərəqqi sənayelərin yaradılması və təkmilləşdirilməsidir.

Hazırda innovasiya fəaliyyətinin daha da genişlənməsi və həyata keçirilməsini gücləndirməsi üçün bütün regionlarda stimullaşdırma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə başlanılıb.

Cədvəl 1: Əhalinin gəlirlərinin əsas göstəriciləri

	2021	2020	Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
Əhalinin nominal gəlirləri, mln.manat	57181,5	55726,1	102,6
hər nəfərə, manat	5708,0	5587,6	102,2
Sərəncamda qalan gəlirlər, mln.manat	51248,1	50497,4	101,5
hər nəfərə, manat	5115,7	5063,4	101,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2022.

Cədvəldən göründüyü kimi, əvvəlki ilə nisbətən əhalinin gəlir səviyyəsi artmışdır. Bunun müxtəlif sahələr üzrə həyata keçirilən islahatlar və dəyişikliklərin nəticəsi olduğunu deyə bilərik. Dövlətin apardığı innovativ siyasət nəticəsində 2020-2021-ci illərdə pandemiya şəraitinə baxmayaraq əhali gəlirləri artmaqda davam etmişdir. Dövlət pandemiya dövründə müxtəlif yardım və güzəştlərin edilməsi siyasətini həyata keçirmişdir ki, bu bir sıra sahələrdə böhran vəziyyətinin qarşısını almaqla yanaşı, hətta gəlirlərin artmasına səbəb olmuşdur.

Gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı ilk növbədə səmərəliliyə əsaslanan tam versiyadan innovasiyaya əsaslanan tam versiyaya keçəcək və 2025-ci ildən sonra gəlir səviyyəsinə görə (adambaşına) Şərqi Avropaya çatacaq. Bu istəkləri əldə etməyin ən sadə yolu iqtisadi sistemi innovasiyaya əsaslanan inkişaf modelinə keçirməkdir. Bu, qlobal miqyasda ölkənin innovasiya sisteminin, ictimai həyatın bütün sahələrində innovasiyaya kömək edən infrastrukturun formalaşmasını tələb edir ki, bu da iqtisadiyyatın innovativ və texnoloji təkmilləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Beləliklə, texnoloji inqilab yeni situasiyalar daxilində innovasiya inkişafı formasında gedir. Respublikamız tərəfindən həyata keçirilən innovasiyaların əhatə dairəsi ən son təcrübə və texnologiyanın istehsalı, yayılması və tətbiqi üçün lazımi vəziyyətlərin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu siyasət texnoloji elm və təhsilin, həmçinin cəmiyyətin və mədəniyyətin davamlı təkmilləşdirmənin bərqərar olunmasına, ölkənin sosial innovasiya potensialının imkanlarını reallaşdırmaq məqsədi daşıyır. Cari illərdə texnoloji elmin təkmilləşdirilməsi, texniki potensialın modernləşdirilməsi, işçilərin texnoloji təhsili, onlara daima qayğı göstərilməsi, işgüzarlığının artırılması kimi mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Bu, texnoloji biliklərin təkmilləşdirilməsi qayğısı və kadr hazırlığı, əslində, dövlətçiliyin möhkəmlənməsinə və ölkənin, xalqın mədəni inkişafına xidmət edən siyasət kimi dəyərləndirilməlidir. Bu amil nöqtəyindən, elm və təhsilin birləşdirilməsi, mövcud texnologiya və innovasiyaların tətbiqi vasitəsilə kompleks şəkildə təkmilləşdirilməsi ən yüksək prioritetdir.

Ölkənin innovasiya siyasətinin və innovasiya fəaliyyətinin inkişafını təmin edən əsas amillər ibarətdir:

- iqtisadi güc, yeni texnologiya sahəsində imkanların beynəlxalq iqtisadi cəhətdən istifadəsi;
- elmi-texniki və innovasiya mühitində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi;
- nəticələrin inzibati-amirlik metodları ilə tətbiqinin yeni metodlar ilə əvəz edilməsi;

- əmək potensialının bütün fəaliyyət növləri və yüksək ixtisaslı kadrlar üçün iş yerlərinin açılması;

- elm tutumlu istehsalın yenidən bərpası.

Azərbaycan Respublikasının innovasiya siyasəti aşağıdakı amillərə əsaslanır:

- Yeni texnologiyalar, düşüncələr və biliklər yaradan müəssisələr birliyinin mövcudluğu;

- Əsasən tamamilə yeni düşüncələrə və texnologiyalara əsaslanan yeni məhsullar yaradan istehsal müəssisələrinin mövcudluğu;

- İndeksləşdirilmiş istehsal proseslərinin (müəssisələr və müxtəlif qurumlar) maliyyələşdirilmə sisteminin mövcudluğu;

- Bütün tərəflər arasında əlaqələrin tənzimlənməsi mexanizminin mövcudluğu.

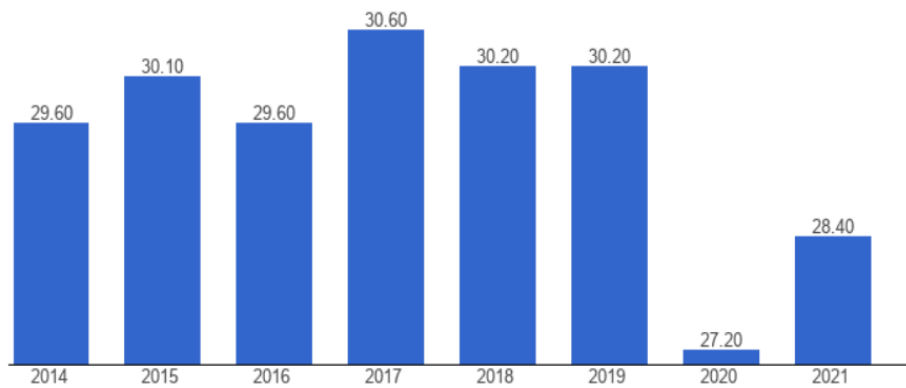
İqtisadi inkişaf və maddi rifah innovasiya ilə əlaqədardır. Ölkənin innovasiya imkanlarını müəyyən edən müxtəlif amillər var. Fərdi qabiliyyətlər, təşəbbüskarlıq və səlahiyyətləri təkbaşına istiqamətləndirmək yenilik üçün kifayət deyil. İnnovasiya ekosistem tələb edir. İnnovasiya intizamı daxilində əsas beynəlxalq məkanlardan biri olan ABŞ-a nəzər saldıqda görürük ki, hakimiyyət siyasətləri, müəssisə mühiti, təlimat sektoru, birinci dərəcəli sahibkarlıq, pul resurslarının ölçüsü, tolerantlıq, ölkə miqyasında bazar intensivliyi və bütün müxtəlif əlavələr innovasiya üçün maksimum əlverişli mühit yaradır. Bu elementlər Google, Apple, Boeing ilə birlikdə qrupların artıq heç bir başqa ölkədə deyil, ABŞ daxilində yaranmasının səbəbidir.

İnnovasiya siyasəti innovasiya mərhələlərinə təsir edən (məhsul və üsul yeniliklərinin təkmilləşdirilməsi) dövlət tədbirlərinin toplu formasıdır. Bu siyasətin ən mühüm məqsədi mədəni, ekoloji, sosial və hərbi məqsədləri ilə yanaşı iqtisadi məqsədləridir (maliyyə artımı, məhsuldarlığın artımı, məşğulluq və rəqabət qabiliyyəti). İnnovasiya siyasəti ilə dövlət innovasiya prosesində infrastruktur, investisiya, bazara giriş və ticarət, tənzimləmə mühiti və digər aspektlərdə yaranan problemlərin həllini stimullaşdırmalıdır.

Dünya təcrübəsinə görə innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə aiddir: ölkə miqyasında innovasiya sistemi formalaşması və optimallaşdırılması, elm və innovasiyaya dövlət investisiyalarının optimallaşdırılması, əsas tədqiqatların təkmilləşdirilməsi, yerli sahibkarlığın və innovasiya əməkdaşlığının inkişafı, dövlət və şəxsi kapitalın cəlb olunması, innovasiya sahəsinə xaricdən kapitalın cəlb edilməsinin köməyi ilə özəl sektorda innovasiya inkişafının stimullaşdırılması, təhsildə innovasiya təşəbbüsünün stimullaşdırılması, texnoloji ixtisaslaşma, dünya miqyasında innovasiya şəbəkəsinə inteqrasiya, yerli innovasiya təşəbbüsünün stimullaşdırılması, elm və təhsilin inteqrasiyası, kiçik və orta sahibkarlığın innovasiyaya cəlb edilməsi, yüksək texnologiyalarda prioritetləşmə.

Son dövrdə Azərbaycan innovasiyalara xüsusi maraq göstərir və yeni siyasət planları tətbiq edir. Nəticədə, o, Qlobal İnnovasiya İndeksi daxilində öz yerini irəli apardı.

Şəkil 2: Azərbaycan - Qlobal İnnovasiya İndeksi (illər üzrə)

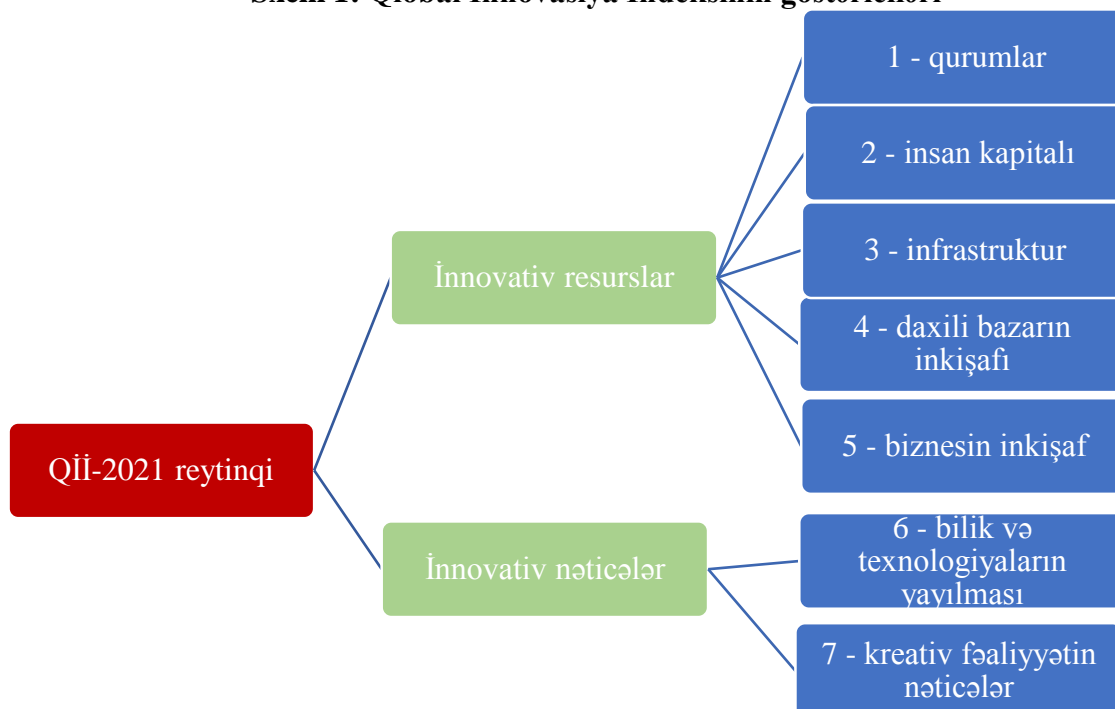
Mənbə: https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/GII_Index/, 2022.

Kornell Universiteti (ABŞ), INSEAD Biznes Məktəbi (Fransa) və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (ÜƏMT) vasitəsilə birlikdə yerləşdirilən və 2021-ci ildə 132 yerdən ibarət Qİİ-2021 reytingi, ilk növbədə, innovasiya potensialı olmaqla 81 əlamətə əsaslanır. Təhlil olunan əlamətlər qanunvericilik, texnologiya və təhsil, bazar, biznes, infrastruktur və s. məsələlərin təkmilləşdirilməsi kimi çoxlu sayda məlumat və

faktlardan ibarətdir. Qİİ-nin hazırlanmasının əsas səbəbi dövlətlərə innovasiya mexanizmlərinin effektivliyini qiymətləndirməyə şərait yaratmaqdır.

Qİİ-2021 reytingi innovasiya fəaliyyətinin "innovasiya resursları" və "innovasiya nəticələri" adlanan alt indekslər üzrə 7 qrup göstəricisindən ibarətdir. Bu göstəricilər milli iqtisadiyyatı qiymətləndirməyə imkan verir.

Sxem 1: Qlobal İnnovasiya İndeksinin göstəriciləri

Mənbə: “Qlobal İnnovasiya İndeksi” hesabatının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qİİ–2021-in lideri İsveçrədir, sonra isə ardıcıl olaraq İsveç, Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Cənubi Koreya yerləşir. Postsovet məkanının ölkələri arasında ən yaxşı göstərici Estoniya, Latviya və Litvadadır. Rusiya 45-ci yeri, Azərbaycan isə 2020-ci ilə nisbətən reytingini daha da yaxşılaşdırmış və 80-ci yerdə qərarlaşmışdır (<https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>, 2022).

"İnnovativ resurslar" alt indeksinə görə qiymətləndirmədə Azərbaycan MDB ölkələri arasında Özbəkistanı (75), Ukraynanı (76), Moldovanı (80), Qırğızıstanı (81), Ermənistanı (85), Tacikistanı(104) geridə qoyaraq, 74-cü yerdə qərarlaşmışdır

(<https://copat.gov.az/az/news/azərbaycan-respublikasi-2021-ci-il-qlobal-innovasiya-indeksində-mövqeyini-yaxşılaşdırmışdır-aqli-mülkiyyət-agentliyi-2>, 2022).

“Təhsil” inteqral göstəricisi üzrə Azərbaycan 2020-ci ildə 84-cü yerindən 2021-ci ildə 76-cı yerə yüksəlməklə mövqeyini yaxşılaşdırmışdır. Universitetlərin QS reytingi üzrə Azərbaycan MDB ölkələri arasında Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna və Belarusdan sonra 5-ci yerdədir. “İnnovasiya əlaqələri” göstəricisi üzrə ölkəmiz “Universitetlər və sənaye arasında əməkdaşlıq” və “Klaster inkişafı” göstəricilərinə görə, uyğun olaraq, 23-cü və 27-ci yerləri tutmuşdur.

“İnnovativ nəticələr” alt indeksi də vacib göstəricilərdəndir. Əgər “İnnovativ resurslar” alt indeksi innovasiya üzrə əlverişlilik səviyyəsini göstərsə, “innovativ nəticələr” alt indeksi innovasiya sahəsindəki nailiyyətləri bildirir. Bu alt indeks nə qədər yüksək olarsa, innovativ imkanlardan bir o qədər səmərəli istifadə olunur.

Azərbaycan “innovativ nəticələr” indeksi üzrə Tacikistanı (96-cı yer), Özbəkistanı (100-cü), Qazaxıstanı (101-ci), Qırğızıstanı (119-cu) keçir və 91-ci yerdədir.

“İnnovativ nəticələr” indeksinə münasibətdə deyə bilərik ki, “Kreativ fəaliyyətin nəticələri” göstəricisi üzrə Azərbaycan Gürcüstan (74), Belarus (93), Tacikistan (107), Qazaxıstan (110), Özbəkistan (113), Qırğızıstanı (120) geridə qoyaraq, 67-ci yerdə qərarlaşmışdır (<https://azranking.az/az/ratings/dinamika-79>, 2022).

Bu alt indeksdə əsasən əqli mülkiyyət obyektləri ilə müəyyənləşən və Azərbaycanın 2020-ci ildəki nəticəsini (56-cı yer) 2 pillə yaxşılaşdırmaqla, 54-cü yeri tutduğu “qeyri-maddi aktivlər” ən mühüm göstəricilərdəndir. Bu göstəricidə kifayət qədər yüksək yerləri əqli mülkiyyət göstəriciləri: sənaye nümunələri və əmtəə nişanları tutur ki, bunlar üzrə Azərbaycan reytingdə vəziyyətini 18 və 11 pillə yaxşılaşdırmışdır.

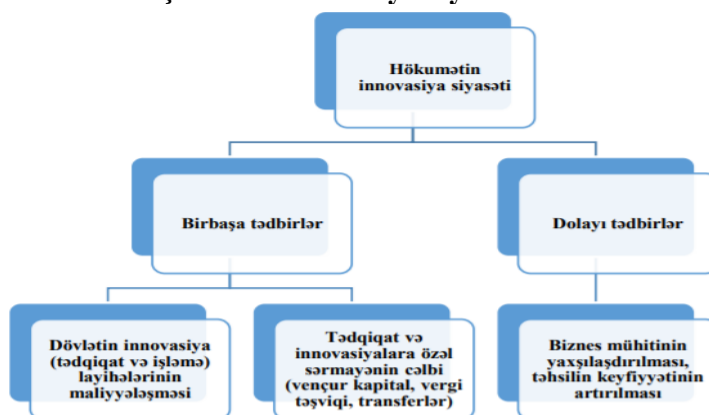
“Bilik və texnoloji nəticələr” bölməsindəki “biliklərin yaradılması” göstəricisi üzrə Azərbaycan mövqeyini 6 pillə yaxşılaşdırmaqla, “rezidentlərin faydalı modellərə iddiaları” (39) və “rezidentlərin ixtiralara iddiaları” (56) kimi əqli mülkiyyət göstəriciləri üzrə yüksək yerlərdə qərarlaşmışdır.

Qİİ reyting göstəricisinin yaxşılaşdırılması innovasiya resurslarının davamlı istifadəsi ilə əlaqələndirilir, başqa sözlə "İnnovasiya nəticələri" göstəricisinin (91-ci yer) "İnnovasiya resursları"-na (74-cü yer) çatdırılması ilə əlaqələndirildiyini deyə bilərik.

Hazırda Azərbaycanda elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinin ÜDM-dəki payının 0,2 faiz olduğuna baxsaq, bu göstərici orta göstəricidən aşağıdır. Azərbaycanda elmi-tədqiqat və inkişaf xərclərinin ÜDM-də payı (0,2%) inkişaf etmiş və inkişaf edən OECD ölkələrinin orta göstəricisindən (benchmark: 2,4%) 12 dəfə azalıb. DSK-nın xətti ilə hər il dərc olunan "Kommersiya müəssisələrində innovasiyaya mane olan amillər" vəsait itkisi, dövlət tərəfindən qeyri-adekvat pul yardımı, həddindən artıq maliyyə riski, müəssisənin innovasiya qabiliyyətinin aşağı olması, yeni texnologiyalar üzrə məlumat çatışmazlığı, həddindən artıq qiymət-dəyər kimi elementlərdən ibarətdir.

Hökumətlər gecikmədən öz innovasiya siyasətlərində yeniliklərə rəhbərlik edə bilərlər. Bu, ilk növbədə, dövlətin tədqiqat sektorundakı tədqiqatlara investisiyası və təkmilləşdirmə vəzifələrini əhatə edir. İkinci yol, təhsil və innovasiyada şəxsi maliyyənin cəlb edilməsidir (kapital, vergi təşviqi, texnoloji köçürmələri, "akademiya-sənaye" əməkdaşlığı). Təkmilləşdirmələrin dolayı sürətləndirilməsi innovasiya və yeni investisiya etmək axtarışında olan təşkilatlar üçün daha əlverişli mühitin yaradılmasını, əlavə olaraq texnoloji bilik və təhsilin yaxşılaşdırılması yolu ilə insan kapitalının zənginləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Şəkil 3: İnnovasiya siyasəti tədbirləri

Mənbə: "Innovation in Transition". EBRD Transition Report 2014 (p.83).

Azərbaycanda maddi rifahın yüksəldiyi dövrdə innovasiya xərcləri lazımi artıma çatmaq əvəzinə ÜDM-də çəkisi daha da azaldı. Dövlət innovasiya siyasətinin məqsəd, vəzifə və stimulları icra hakimiyyətinin konkret göstəriciləri ilə vahid inteqrasiya olunmuş sənəddə öz əksini tapmamışdır. Dövlətin innovasiya siyasətinin uzunmüddətli məqsədlərini və strateji vəzifələrini özündə əks etdirən, diqqətlə izlənən vahid sənəd lazımdır. Lakin ümumilikdə hər hansı strateji sənədin və ya dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ölkədə dövlət idarəçiliyinin ümumi keyfiyyətindən asılıdır. Buna görə də, effektiv innovasiya siyasəti yaxşı idarəetmə (maraq qruplarının təsirindən asılı olmayaraq) və biznes mühitinin təkmilləşdirilmiş islahatlarını tələb edir.

İqtisadi dəyərin azalmasına yönəlmiş bir dövrdə texnologiyanın ötürülməsinə və investisiya stimullaşdırılmasına ehtiyac var. 10-15 ildə qısamüddətli texnoloji sektorunda ixtisaslaşdıqdan sonra Azərbaycan innovativ məhsulların istehsal strategiyasını hazırlaya bilər. Qısamüddətli texnologiya sektorunda əməkdaşlıq və ixtisaslaşma innovasiya xərcləri və tədqiqat-inkışaf sahəsində işçi sayını artırmağa imkan yaradır. Bu Azərbaycanda innovasiya siyasətini qiymətləndirməyə alternativdir. R&D elmi biliklərin artırılması və tətbiqi üzrə yeni sahələrin tapılması məqsədilə həyata keçirilən elmi fəaliyyətdir. Bizneslər üçün bu fəaliyyət vergi təşviqinə kredit və icazələr, biznesin bu sahədəki xərclərinə uyğun vergi yanaşmasının formaları da daxil edilir. Gəlirə əsaslanan stimullar, lisenziyalar və patentlər, akkreditasiya, standartlaşdırmalar, sertifikatlaşdırmalar tənzimləmə mexanizmlərinə daxil edilir. Əgər innovasiyaya çəkilən xərclərin ÜDM-dəki payı əlavə olaraq 1% artarsa, iqtisadi artım İEÖ və İEOÖ-də 0,25%-dən çox artar. İnnovasiya xərclərinin ÜDM-dəki payının 2% olması, effektiv universitet-sənaye, "dövlət-özəl müəssisə" əlaqələrinin yaradılması və təşviqi innovasiya siyasətində və innovasiyaların əsas fəaliyyətində innovasiya məqsədlərini cəmləşdirir. İxtiradan əlavə, innovasiya anlayışı məhsulun dəyəri və onun əsaslandığı dəyərlər, eləcə də modelin keyfiyyəti kimi qəbul edilməlidir. Əksinə, tədqiqat və işləmələrdə artım yalnız satış və mənfəətdə artımı mümkün etsə də, bazar kapitallaşması və səhmdar gəliri üçün dövlət və şirkət üçün əhəmiyyətli bir dəyər deyil.

Innovasiya texniki və bazar risklərini həll edə bilməlidir. Texniki risklər yeni texnologiya hazırlanan mərhələdə yarana bilər, bazar riskləri isə məhsul satışı və istifadəsi zamanı ortaya çıxır.

Innovasiya siyasəti global tendensiyalaşmaya əsaslanır. Dünya Bankı tövsiyə etmişdir ki, İEÖ üçün innovasiya siyasəti bütün dövlətin öhdəliyinə çevrilməlidir, innovativ şirkətləri və şəxsləri müəyyənləşdirən və stimullaşdıran mexanizmlər hazırlanmalıdır. Həmçinin, vençur kapitalı üçün müəyyən normativ hüquqi baza yaradılmalı, həm dövlət, həm də özəl sektorun tədqiqat və işləmə xərclərindəki artım əsasən qeyri-dövlət və xarici investisiya mənbələri hesabına maliyyələşdirilməli, təhsil sektoru innovativ və kreativ düşüncəyə dəstək verici mexanizmlər hazırlamalı, xarici fəaliyyətlər liberallaşdırılmalıdır.

Bakıda artıq fəaliyyətə başlamış “Açıq İnnovasiyalar üzrə Startap Turu” (Open Innovations Startup Tour) yüksək texnologiya sektorunda innovativ və perspektiv layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək verir. Həmçinin bu təcrübəni bütün bölgələr üzrə genişləndirmək lazımdır. İnnovasiya siyasəti tədbirləri ölkədə olan normativ hüquqi aktlarda olunan lazımi dəyişikliklərlə birlikdə “innovasiya ekosistemi” formalaşdırmağa imkan verəcəkdir. İnnovasiya ekosistemi dedikdə innovativ şirkət, innovativ fərd və innovativ dövlət nəzərdə tutulur. İnnovativ fərdin yaranmasında təhsilin, innovativ şirkətin formalaşmasında rəqabətin, innovativ dövlətdə isə bürokratik aparat dəyişiklik və islahatlarının önəmləri əsas plandadır.

Keçid ölkələrində, məsələn Azərbaycanda prioritet sahələr və sektorlar içərisində informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, tibb və enerji kimi sahələr ön plana çıxır. Bu sektorlarda çalışan korporasiyalar vasitəsilə inqilabi tədqiqatlar və təkmilləşdirmə tapşırıqları üçün birbaşa yardım növbəti addımdır. Dövlət innovasiyaları maliyyələşdirmək üçün xüsusi agentlik yarada bilər. İnnovasiya siyasəti əlavə olaraq innovasiya sisteminə kömək edən klasterlərin formalaşmasından ibarət olmalıdır. Azərbaycan və müxtəlif keçid dövründə olan ölkələr ən son texnologiyaların mənimsənilməsi və tətbiqi baxımından qabaqcıl ölkələrdən geri qalır. Bu ölkələr

gecikmədən ən son texnologiyaların tətbiqini innovasiya siyasətinin əsası kimi qəbul etdilər. Bununla belə, innovasiya siyasəti ölkələrin faktiki maliyyə imkanları və sektor üzrə ixtisaslaşması nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməlidir.

İnnovasiya sahəsindəki mövcud vəziyyət hər bir cəmiyyətin və onun iqtisadi sisteminin təkmilləşdirilməsinin vacib göstəricisidir. Sosial-iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün innovasiyalara investisiya Azərbaycan Respublikasının diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu amil nöqtəyi-nəzərindən, hazırda respublikanın ən vacib sosial-iqtisadi təşəbbüsü elmi tədqiqatların istehsalatda səmərəliliyinin artırılmasıdır. Respublikamız bazar iqtisadi sisteminin standartlarına əsaslanan çevik və innovativ iqtisadi siyasət nəticəsində keyfiyyətə yeni təkmilləşmə mərhələsinə daxil olmuşdur.

Neft gəlirlərinin azalması fonunda Azərbaycanın iqtisadi sistemi innovasiyalara böyük ehtiyac duyur. Empirik tədqiqatlar sübut etmişdir ki, neftlə zəngin yerlər iqtisadi artımda resurslarla zəngin olmayan yerlərdən geri qalır və davamlı iqtisadi artım üçün texnoloji yeniliyə daha çox ehtiyac duyurlar. Belə ki, 1960-2006-cı illərdə neftlə zəngin ölkələr orta hesabla 1,67% iqtisadi artıma nail olmuşdursa, qeyri- neft ölkələrində bu faiz 1.76 təşkil etmişdir. Azərbaycanın iqtisadi təkmilləşdirmə yanaşmasının əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun təkmilləşdirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatda davamlı artıma nail olmaq və iqtisadi sistemin diversifikasiyasıdır. Bu məqsədlə, iqtisadi sistem daxilində innovasiya proqramlarını geniş tətbiqi üçün motivasiya mexanizmlərinin yaradılmasını və təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutulur. Bununla innovasiyalar iqtisadi inkişafda müsbət təsir yarada bilər və bu, artımın əsas elementlərindən biridir. Yeni innovasiyalar cari mallara təkmilləşmə və ya yeni biliklərə əsaslanan yeni məhsul, texnika və biznes model ola bilər. İnnovasiya tamamilə bazar istəkləri vasitəsilə həyata keçirilə bilər və bazar yönümlü ola bilər. Lakin eyni zamanda, innovasiya məhsulu müəssisənin “R&D” bölməsində hazırlanmış ola bilər. Bunun üçün səlahiyyətli orqanlardan və qeyri-dövlət orqanlarından alınan tədqiqatlar və təkmilləşdirmə xərcləri (R&D) lazımdır. Yerli R&D xərcləri ölkə daxilindəki bütün rezident təşkilatlar, tədqiqat institutları, universitetlər və ölkə laboratoriyaları vasitəsilə ödənilir. “R&D”

xərcləri həmçinin xaricdən maliyyələşdirilən ödənişlərdən ibarətdir, lakin ölkənin iqtisadi sisteminin xaricdə elmi-tədqiqat işlərinə maliyyə ayırması çox mümkündür. Bu milyon ABŞ dolları və ÜDM-in faiz nisbəti kimi müəyyən edilir. Eyni zamanda, ölkənin ixracı daxilində elm tutumuna malik texnoloji malların faizi Azərbaycanın və ya istənilən ölkənin əsas innovasiya əlamətlərindən biridir.

1.3. Azərbaycanda startap və texnoparkların mövcud vəziyyəti

Tədqiqatlar göstərir ki, bütövlükdə tədqiqatlar və təkmilləşdirmə xərcləri üçün dəstəklər effektivdir, lakin davamlı innovasiya sistemi üçün 50-dən az işçi heyəti və məhdud innovasiya qabiliyyəti olan korporasiyaların innovativ fəaliyyətlərinə dəstək də əlavə olaraq prioritet olmalıdır. Eyni zamanda, innovasiya idarəçiliyi “R&D” ödənişlərinin artması ilə yanaşı artıq böyük korporasiyalarda dayanıqlı innovasiya fəaliyyətini savadlı insan resurslarının təminatı ilə hədəfləməlidir. Texnoparklar innovasiya infrastrukturunu ilə davamlılıq arasındakı bağlılıqda ən vacib təşkilati formalardandır. Texnoparklar universitet, yerli, sənaye, texnoloji və digər sahələrdə ola bilər. Onun üç ən mühüm fəaliyyət mexanizmi bunlardır:

1. innovasiya layihələrini həyata keçirmək üçün çalışan tədqiqat və layihə qruplarına yardımlar;
2. universitetlər və tədqiqat qruplarındakı elmi bilik və məlumatların kommersiyalaşdırılmasına dəstək;
3. innovasiya bazarındakı texnoloji qərarların vasitəsilə istehsalçıların texnoloji məsələlərinin həll edilməsi.

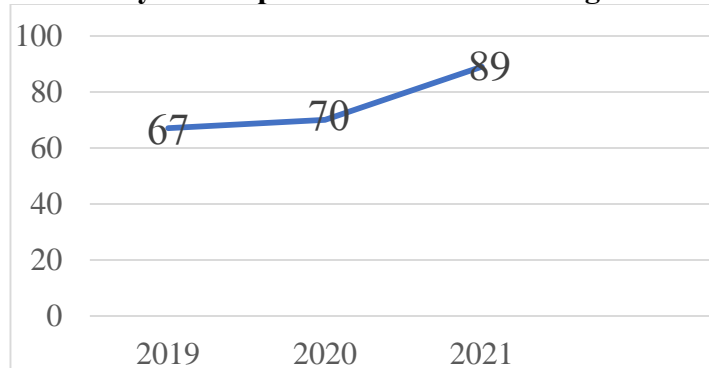
Dövlətin innovasiya fəaliyyətinə dəstəyi kimi innovasiya infrastrukturunu subyektləri dövlət reyestri yaradılması, büdcədən innovasiya ödənişləri, innovasiya risklərinin sığorta mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, regionların innovasiya qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, kiçik müəssisələrə hüquqi, maliyyə məsləhətlərinin verilməsi, ödənişsiz dəstəklərin göstərilməsi nəzərdə tutula bilər.

Yüksək texnologiya sahəsində əsas məqsəd ölkə daxilində yüksək texnologiyalı malların formalaşdırılması və onların tətbiqinə zəmanət verən innovasiya sisteminin formalaşdırılmasıdır. Bundan əlavə, müasir sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi, ən son innovasiya şirkətlərinin, texnologiyaya əsaslanan və yüksək texnologiyalı malların hazırlanması və onların beynəlxalq bazarlara çıxışına kömək etmək üçün tədbirlər; ən son bilik və texnologiyanın istifadəsi üçün texnoparkların, innovasiya sistemlərinin inkişafı kimi məqsədlər qarşıya qoyulur.

Startup əvvəl bazarda mövcud olmayan, tələb olunmuş və ya sonradan tələb yaradan xidməti göstərməyə və ya məhsul istehsalına başlayan sahibkarlıq forması, şirkət və ya layihə mənasını verir. Startup anlayışı XX əsrin əvvəllərində və əsasən, informasiya texnologiyaları sahəsində meydana gəlsə də, hal-hazırda startaplar demək olar ki, bütün biznes sahələrində yaradılıb və ya yaradılmaqdadır.

Azərbaycanın startup ekosisteminə nəzər yetirək. Ölkəmiz regional göstəricilərdə Şərqi Avropa üzrə 23-cü, dünya üzrə 89-cudur.

Qrafik 1: Azərbaycanın dünya startup ekosistemi indeksinin geriləməsi, son 3 il üzrə

Mənbə: Qlobal Startup Ekosistemi İndeksi, 2021.

Qlobalda ilk 1000 şəhər üzrə yalnız bir şəhərlə təmsil olunur, Bakı şəhəri 455-ci yerdə yerləşir. Ölkə proqram təminatı, marketinq və satış, sosial və turizm startapları üçün daha uyğun məkandır. Azərbaycanda 23 proqram təminatı, 6 Marketinq və satış, 5 sosial startapının nümunəsi var (<https://www.startupblink.com/startupecosystem/azerbaijan,2021>).

Azərbaycan startap ekosistemini inkişaf etdirmək üçün Bakının inkişafı ilə yanaşı onun regional startap mərkəzinə çevrilməsini təmin etməli və ölkədəki digər şəhərlərin də startap ekosistemlərini inkişaf etdirməlidir.

Son dövrlərdə Azərbaycan ölkənin startap ekosistemini yeniləşdirmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə “Azərbaycan 500 ASAN Startap” proqramını yaratmışdır. Bu kimi təşəbbüslər Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına, həmçinin yerli və beynəlxalq startap tərtibatçıları arasında kommunikasiya imkanlarının artırılmasına şərait yaradacaqdır. “İnnovasiyalar Mərkəzi” və “PAŞA Holding” tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycan 500 ASAN Startap Proqramı”nın məqsədi ölkədə potensial startapçılar arasında innovativ sahibkarlığa həvəs yaratmaqdır. Proqramı uğurla bitirən startapların investisiya cəlb olunması və dünya bazarında yüksək rəqabətlik göstərmək imkanları inkişaf etdiriləcək. Tədbirin proqramına əsasən, “Azərbaycan 500 ASAN Startap Proqramı”nı müvəffəqiyyətlə başa vuran 10 startap komandası bunlardır: “Tinyworks”, “Uniforius”, “Medicall”, “Skaut”, “Taskilled”, “ReTrip”, “Rihand”, “Talant.az”, “Booknote” və “QMS” (<https://asan.gov.az/az/media/press-releases/azerbaycan-500-asan-startap-proqrami-nin-yekun-tedbiri-kecirilib,2022>).

Proqrama uyğun olaraq, 6 ay ərzində iştirakçılar “Startap quruculuğu və komanda formalaşması”, “Startup booster”, “Müştəri və bazarın təhlili” və “Prototipin hazırlanması və təkmilləşdirilməsi” kimi müxtəlif mövzularda bir sıra təlim və sessiyalarda iştirak ediblər. Proqramı "500 Startups" şirkəti icra edib, həmçinin təlimlər şirkətin beynəlxalq mentorları tərəfindən keçirilmişdir. Dünyada innovasiya və startap ekosisteminin inkişafında əsas şirkətlərdən biri olan “500 Startups” indiyə qədər 75-

dən çox ölkədə layihələrini təşkil etmişdir. Şirkət 2500-dən çox startapın investisiyalaşdırılmasında iştirak edib.

Şərqi Avropa və Qərbi Asiyanın kəsişməsində yerləşən Azərbaycan Respublikası regionda iqtisadiyyatına görə ən çox inkişaf etmiş dövlətdir. Onun coğrafi mövqeyi həm Avropa, həm də Asiyadan olan investorların burada biznes qurmaqları üçün şərait yaradır. Ölkənin iqtisadiyyatı, biznes mühiti haqqında geniş biliklərə sahib olmayan investorlar ilkin olaraq startaplar yarada bilər. Burada startap yaratmaq elə çətin proses deyil.

Cədvəl 2: Dünyanın biznesə başlamaq üçün ən ucuz ölkələri

Ölkə	Dəyər (2020, ABŞ dolları)	Aylıq gəlir faizi
1. Ruanda	0	-%
2. Sloveniya	0	-%
3. Venesuela	0	-%
4. Qırğızıstan	8	0.1
5. Sudan	8	0.13
6. Şərqi Timor	10	0.09
7. Azərbaycan	11	0.04
8. Qazaxıstan	12	0.02
9. Ukrayna	12	0.06
10. Misir	13	0.07

Mənbə: <https://www.visualcapitalist.com/which-country-is-the-cheapest-for-starting-a-business/>, 2021.

Bəzi ölkələr iqtisadi fəallığı təşviq etmək üçün biznesin dəyərini çox aşağı məbləğlərlə müəyyənləşdirirlər. Bunun əksinə olaraq, digərləri isə mövcud müəssisələrini qorumaq və ya sadəcə insanların sahibkarlıq ruhundan yararlanmaq üçün yüksək və ya əlçatmaz ödənişlər təyin edirlər. Cədvəl 2-dən də göründüyü kimi, Ruanda, Sloveniya və Venesuela ölkələrində biznesə başlamaq üçün heç bir ödəniş yoxdur. Azərbaycan bu siyahıda 11 dollar ödənişlə 7-ci yerdədir.

Yeni bizneslər üçün bahalı ölkələrə İtaliya (4,876 dollar) və Avstriya (2,475 dollar), eləcə də Amerika, o cümlədən Surinam (3,030 dollar) və Ekvador (1,630 dollar) göstərmək olar. Ən bahalı ölkələr isə əsasən Orta Şərqdədir. Bunlara 7,444 dollara 1 nömrəli BƏƏ, 3,952 dollara 4 nömrəli Qətər və 2,855 dollara 6 nömrəli Livan daxildir.

Cədvəl 3-ə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanda müxtəlif sahələr üzrə startaplar fəaliyyət göstərir, ancaq əsasən xidmət sektoru üzrə olan startaplar daha geniş yayılmışdır. Bugün ölkəmizdə əsasən pulsuz elanların paylaşıldığı müxtəlif startaplar üzərindən müxtəlif xidmətlər təklif edilir ki, bunlar insanların həyatını daha da asanlaşdırmaqla vaxt itkisinin də qarşısını alır. Həmçinin onlayn ödənişlərin edildiyi startaplar da bu baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir.

Cədvəl 3: Azərbaycanın top-10 startapları

Tap.az	Pulsuz elanlar
Hesab.az	Onlayn ödəniş
Lalafo.az	Pulsuz elanlar (tətbiq)
E-pul	Onlayn ödəniş
Unvan.az	Pulsuz elanlar
Megamart.az	Onlayn mağaza
Ilkaddımlar.az	İKT, təhsil
Ens.az	Virtual ensiklopediya
Hand to Hand	Pulsuz elanlar
Technote	Gündəlik texnologiya xəbərləri

Mənbə: “Qlobal Startap Reytingi” hesabatı əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bugün startaplara dünyanın bir çox dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar dəstək göstərir. Bunun səbəbi odur ki, startaplar iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, cəmiyyətin xidmət və ya məhsul üzrə tələbatını ödəyir, yeni iş imkanları yaradır, uğurlu olduğu təqdirdə ideya rəhbərlərinə və startapı investisiyalaşdıranlara gəlir gətirir.

Azərbaycan qanunvericiliyində startaplarla bağlı xüsusi tənzimləmələr çox azdır və bu sahə üzrə münasibətlər nizamnamələrində və fəaliyyət istiqamətlərində göstərilənlərə əsasən orqanlar, nazirliklər və dövlət agentlikləri tərəfindən tənzimlənilir.

Nizamnamə və fəaliyyət istiqamətlərinə görə aşağıda verilmiş dövlət qurumları və ya onların tabeliyindəki mərkəzlər startaplara dəstək verir:

- Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tabeliyində fəaliyyət göstərən Innoland İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzi;

- Azərbaycan Investisiya Şirkəti;

- Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (<https://hafta.az/yerli-startaplarin-beynelxalq-bazara-cixis-imkanlari-319361-xeber.html>, 2021).

Həmçinin startaplara digər dövlət fondları və qurumları da dəstək ola bilər, bu isə o halda mümkündür ki, onların fəaliyyət istiqamətlərində birbaşa qeyd edilməsə də, startap həmin qurum üçün maraqlı olsun və ya onun səlahiyyətində olan hər hansı sahə üzrə fəaliyyət göstərsin.

Startaplara dəstək tədbirlərinə misal olaraq, dövlətin kreditlərini, qrant və subsidiyalarını göstərmək olar. Digər kreditlərə nisbətən bu kreditlərin startaplara daha aşağı faizlərlə və uzun müddətə verilməsi ölkənin innovasiya sahəsinə göstərdiyi diqqətin əsas göstəricilərindəndir.

Beynəlxalq səviyyədə daha çox istifadə olunan digər dəstək tədbiri startaplar üçün vergi güzəştləridir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə 1 yanvar 2019-cu il tarixli dəyişikliklərə əsasən, mikro və ya kiçik kommərsiya subyektləri “Startap” sertifikatları alırlar (bu sertifikatlar Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyindən alınır) vergi güzəştlərindən istifadə etmək) və bununla innovativ fəaliyyətindən gəlir və mənfəətləri 3 il müddətinə vergidən azad olunur (<https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>, 2021).

Başqa bir dəstək tədbiri olaraq startaplara pul yardımını təklif edə bilən investörləri tapmaqda kömək etməyi göstərmək olar. Azərbaycanda əvvəldə adı qeyd olunan qurumların bəziləri (Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi, İnnoland İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzi) bu yardımını göstərir.

Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi əlavə olaraq bir sıra digər maraqlı yardımlar da göstərir - daxili bazar araşdırmalarının aparılmasında və bu cür tədqiqatların ödənişlərinin agentlik tərəfindən qarşılmasında köməklik göstərir. Bundan əlavə, startaplar üçün ödənişsiz məsləhətləşmələr, ideya müəlliflərinin müxtəlif sahibkarlıq təlimlərinə cəlb edilməsi və s. dəstək təkliflərini də

göstərmək olar. Azərbaycanca bu cür təkliflər yuxarıda qeyd olunan müəssisələrdə verilir.

Qlobal səviyyədə istifadə edilən digər yardım tədbirləri kimi dövlət satınalmalarında startap məhsul və xidmətlərinə yer ayrılması, startapların dövlət vasitəsilə təchiz edilmiş bulud sistemindən istifadə imkanlarını, statistika, informasiya və təhlükəsizlik tədbirlərini və s. göstərə bilərik.

Qlobal Startap Reytingində Azərbaycan 188 ölkə içərisində 47-ci yerdədir. Reytingə Azərbaycanın 200 startapı daxil olunub. Reytingdə 46 625 startapla ABŞ liderlik edir, ondan sonra Hindistan (6 324), Böyük Britaniya (4 929), Kanada (2 513) və İndoneziya (2 105) ilk beşlikdədir. MDB ölkələri olan Rusiya 19-cu (569 startap), Ukrayna isə 43-cü yeri (241) tutur. Qlobal Startap Reytingi hər il dünya üzrə startapları qeyd edir (<https://techland.az/category/startap>, 2021).

Startap inkişafın ilk mərhələsindəki yeni yaradılmış şirkət hesab edilir. Əsasən startaplar yeni texnologiyaların yaradılması və tətbiqi ilə bağlı olur. Ölkəmizdə startapların inkişafı üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilir. İnvestisiyaların təmini ilə məşğul olmaq üçün Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu yaradılmışdır. Dövlət qurumlarının keçirdiyi tenderlərdə startapların iştirakının təmin olunması məqsədilə Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında İnnovasiyalar Agentliyi, “AzInTelecom” MMC və “Lenovo”, “Nutanix”, “iQRex” şirkətlərinin iştirakı ilə birgə konsorsium yaradılıb. Konsorsium yerli startapçılara fərqli maliyyə mənbələrinə çıxış, əhəmiyyətli layihələrdə, həmçinin iri və orta tenderlərdə iştirak imkanı verir (mincom.gov.az, 2021).

Bununla yanaşı, Bakıda startap şirkətlər üçün biznesmenlər, beynəlxalq qurumlar və dövlət rəsmiləri ilə işgüzar münasibətlər yaratmaq üçün yeni imkanların yaradılması məqsədi daşıyan Şahinlər Sammiti keçirilib.

Sahibkarlığın inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi mühitində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Respublikamız sahibkarlıq fəaliyyətinin artırılması üçün maksimum dərəcədə çalışır. Əvvəllər ölkədə sahibkarların kateqoriyasına kiçik, orta və iri müəssisələr daxil

edilirdi. İndi yeni bir kateqoriya - mikro bizneslər əlavə edilmişdir ki, buraya da bir nəfərdən on nəfərə qədər işçi heyəti olan və illik gəliri 200 min manata qədər olan şirkətlər daxil edilir.

Kiçik və orta biznesin inkişafı ölkənin iqtisadi siyasətindəki prioritet istiqamətlərdən olan sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Respublikanın xarici ticarətində kiçik və orta müəssisələrin payının 2025-ci ildən sonrakı dövrdə 40 faizə çatdırılması nəzərdə tutulur (<https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>, 2022).

II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ BƏRPA VƏ YENİDƏNQURMA İŞLƏRİNDƏ İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏNİN EFFEKTİVLİYİNİN TƏHLİLİ

2.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni innovasiya modelinin tətbiqi

Bu gün Azərbaycan qlobal arenada sosial-iqtisadi, siyasi və hərbi uğurları və nailiyyətləri ilə tanınır. Respublika Birinci Qarabağ müharibəsində itirdiyi iqtisadi potensialı, sərvətləri İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbəsi nəticəsində bərpa etmək imkanı əldə etmişdir. Həmçinin işğaldan azad olunmuş ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni nəqliyyat dəhlizindən istifadə Azərbaycanın inkişafına xüsusi töhfə verəcəkdir. Qələbədən sonra qarşıda duran əsas vəzifələr işğaldan azad olunmuş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, bərpa və yenidənqurma işlərinin aparılması, əhalinin qayıdışı üçün infrastrukturun yaradılmasıdır. 30 ildən çoxdur ki, bu ərazilər istifadəsiz qalmış, talan edilmiş, minalarla zəhərləndirilmişdir. İşğaldan azad olunduqdan sonrakı dövrdə isə bu ərazilərdə yenidənqurma, bərpa işləri sürətlə həyata

keçirilir. Yenidənqurma işləri nəinki bu ərazilərin yaxşılaşmasına səbəb olur, həmçinin məşğulluğun da artmasına təsir edir.

İşğaldan əvvəl Qarabağ ölkə iqtisadiyyatının 15-20 faizini təşkil etmiş, bu ərazilərin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında payı təqribi 15-17% faiz olmuşdur. İndi isə Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialı daha çox olmaqla bu imkanların təqribi 8%-ə qədər artırılmasını düşünmək olar. Qarabağda Regional İnnovasiya Mərkəzinin yaradılması müsbət effekt verə bilər. Ölkə Prezidenti tərəfindən müəyyənləşdirilən iqtisadi inkişaf modeli yaradılır və işğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadiyyat bu modelin prinsiplərinə əsasən həyata keçiriləcək. Regionun İnnovasiya Mərkəzinə çevrilməsi üçün çoxsaylı araşdırmalar edilməsi, bu istiqamətdə biznes mühitin və startapların inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyətini qeyd edə bilərik. Ölkə iqtisadiyyatında investisiya yatırıma ehtiyac olan region və sahələrin olmasını nəzərə alsaq bu baxımdan Qarabağ iqtisadiyyatı Azərbaycanın gələcəkdəki dayanıqlı və davamlı inkişafı üçün əlverişli və əvəzolunmaz imkan yaradır.

Ötən illərin monetar nailiyyətlərinə əsaslanan bu proqnozlar ondan ibarətdir ki, böyük sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, ölkə miqyasında və multikultural dəyərlər eyni şəkildə Şərqlə Qərbin qovşağı olan Azərbaycanın qüdrətini növbəti illərdə daha da gücləndirəcək. Bu imkanlar 2030-cu ilədək Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən suverenliyinin möhkəmlənməsini müasir yaşayış tələblərinə əsaslanan sosial rifah cəmiyyətinə malik ölkəyə çevrilməsini təmin edəcəkdir. Azərbaycan Respublikası ölkə daxilində əhalinin rifahını yüksəldə bilməsi üçün sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatının inkişafını seçmişdir.

Azərbaycanın 2030-cu ilə qədərki dövrü əhatə edən Milli Prioritetlər siyahısına işğaldan azad olunmuş ərazilərə qayıdış, müasir innovasiya siyasəti daxil edilmişdir (<https://president.az/>). Gələcəkdə ən müasir innovasiyaları dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyət inkişafının əsas qüvvəsinə çevriləcəkdir. Dövlətin rəqabətqabiliyyətli olması üçün cəmiyyətin innovativliyini stimullaşdıran ekosistem qurulması vacibdir.

Azərbaycan kiçik iqtisadiyyatlı ölkə olmasını nəzərə alsaq, həm qeyri-neft investisiyaların cəlbi, istehsal həcmının artması, eləcə də global arenada proteksionist tədbirlər ixracın artırılması üçün problemlər yarada bilər. Qarabağın işğaldan azad olunması Naxçıvanla Azərbaycan arasında birbaşa nəqliyyat əlaqələrinin yaradılması nəticəsində iqtisadi ərazinin genişləndirilməsi baxımından Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan azad ticarət zonası iqtisadi regionlaşma çərçivəsində yeni imkanlar vəd edən layihələrdən biri ola bilər (Muradov Ə., 2020).

Qələbədən sonra Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi münasibətlərinin inkişafında dönüş baş verdiyini, bu münasibətlərin davamlı şəkildə dərinləşərək davam edəcəyini öncədən demək olar. Qələbədən əvvəl ölkələr arasında preferensial ticarət sazişi imzalanmış, qələbədən sonra isə bir çox yeni istiqamətlərdə əməkdaşlıq sazişləri bağlanmışdır (“Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Sazişinin təsdiq edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

Azərbaycan Qarabağda tamamilə yeni hərbi təcrübəni uğurla həyata keçirdi. Başqa sözlə, IV sənaye inqilabı terminindən istifadə etsək, IV hərbi inqilab etdi. Bu inqilab həmçinin mülkü sektorda IV sənaye inqilabının inkişafına təkan verəcəkdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Davos İqtisadi Forumunda IV Sənaye İnqilabının Bakı ofisinin yaradılması üçün razılaşma imzaladı. Hazırda bu istiqamətdə işlər həyata keçirilir (<https://report.az/biznes-xeberleri/dunya-iqtisadi-forumu-azerbaycanda-iv-senaye-inqilabi-merkezinin-acilmasindan-yazib/>, 2022). IV sənaye inqilabına uyğun rəqəmsallaşma iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu faktor, həmçinin işğaldan azad olunmuş ərazilərin resurs və imkanları, şəraiti, coğrafi mövqeyi və eləcə də relyefini nəzərə alsaq, “Qarabağ İnnovasiya Mərkəzi”nin təşkili məqsədəuyğundur. Bu mərkəz dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasını ön plana çəkməli, istehlakçıların olduğu ərazilərdə xidmətlərdən istifadə imkanı əldə etməlidirlər.

Qarabağın azad edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəyində mühüm alternativlər yaradacaqdır. Bu alternativlər ölkənin iqtisadi gücünü, iqtisadiyyatın

diversifikasiyasını artırmaq, həm də regionun iqtisadi xəritəsini dəyişmək gücünə malikdir.

Ölkəmizin açıq dənizə birbaşa çıxışı yoxdur və açıq dənizə çıxışı Gürcüstan üzərindən həyata keçirir. Naxçıvanla Azərbaycan arasında birbaşa nəqliyyat dəhlizinin yaradılması açıq dənizə çıxışı Türkiyə vasitəsilə də təmin etməyə şərait yaradacaqdır. Həmçinin Qarabağ qələbəsindən sonra yaranmış regional nəqliyyat şəbəkəsi Azərbaycanın imkanlarının diversifikasiyasına səbəb olacaq və hazırda mövcud olan asılılığı azaltmaqla, tranzit potensialını artıracaqdır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin gələcəkdəki inkişaf prosesində yaradılacaq ekosistem (müvafiq təşviqlər, dövlət-özəl münasibətləri əsasında maliyyələşmə modelləri, inkubasiya və akselerasiya mərkəzləri və s.) region iqtisadiyyatının texnoloji tutumluluğunun inkişafına yönləndirilməsi məqsədəuyğundur. Dünyada baş verən sürətli texnoloji inkişafa çevik uyğunlaşmaqla texnoloji ixrac məkanına çevrilmək üçün imkanlar yaradılmalıdır. Bu məqsədlə emal sənayesinin inkişafı genişləndirilməli, yüksək gəlirli orta və yüksək texnoloji sahələrin inkişafı təmin edilməlidir. Nəticəyönümlü elmi araşdırmaların təşviqi üçün rəqabətqabiliyyətli maliyyələşdirmə üsulları yaradılmalıdır.

Dövlət sərhədlərinin bərpası ilə Azərbaycan son əsrdə hərbi və diplomatik arenada ən böyük qələbəyə nail oldu. Qələbənin əbədiləşdirilməsi üçün vətənlərindən köçkün düşən insanların doğma torpaqlarına qayıdışını təmin etmək işğaldan azad edilmiş ərazilərdə onların dayanıqlı məskunlaşmasında və bu ərazilərin respublikanın iqtisadi həyatına qoşulmasında mühüm rol oynayır. Regionda yeni nəqliyyat-logistika dəhlizinin bərpa edilməsi ölkəmizin dünya bazarlarına çıxış şanslarını artırmaqdan əlavə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafına da müsbət təsir edəcəkdir.

Azərbaycan üçün ortamüddətli və uzunmüddətli inkişaf strategiyası müharibədən əvvəl işlənib hazırlanıb. Təbii ki, ərazilərin işğaldan azad edilməsi əlavə imkanlar verəcək. Bu ərazilərin bərpası çoxlu resurs tələb edəcək. Lakin, eyni zamanda, bu resurslar Azərbaycanda sərf olunacaq. Onlar biznesi, iqtisadiyyatımızın tikinti sektorunu

stimullaşdıracaq, yeni iş yerləri yaradacaq, imkanlar yaradacaq, kənd təsərrüfatına əlavə dəyər qatacaq. Hazırda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tamamilə yeni idarəçilik modeli təqdim edilir. Prezident Administrasiyasının fərqli idarəçilik modeli inkişafa çox müasir yanaşma olacaq.-(<https://ikisahil.az/post/212033-ishgaldan-qurtulmush-erazilerde-tamamile-yeni-idarechilik-modeli-teqdim-edilir>, 2022).

Azərbaycanın regiondakı beynəlxalq səyləri yeni əməkdaşlıqların yaranmasını təmin etdi. Türkiyə-Rusiya, Türkiyə-İran, Gürcüstan-Türkiyə, Rusiya-İranla yanaşı, artıq üçtərəfli əməkdaşlıqlar da mövcuddur. Bu da sabitlik və proqnozlaşdırılmaya, yeni iqtisadi münasibətlərin yaradılmasına, regional inkişafa böyük töhfə verir.

Yeni dövr yeni hədəflərlə xarakterizə edilir. Məqsəd inkişafın davamlılığının göstəricisidir. Cənab İlham Əliyevin bütün çıxışlarının əsasında bu məqsəd dayanır ki, əldə edilən uğurlarla kifayətlənmək lazım deyil, daima irəli baxmalıyıq. Son illərin kadr islahatları, idarəçilik sistemində dəyişikliklər hədəflərə qısa zamanda və yüksək səviyyədə çatmağa stimül verəcəkdir.

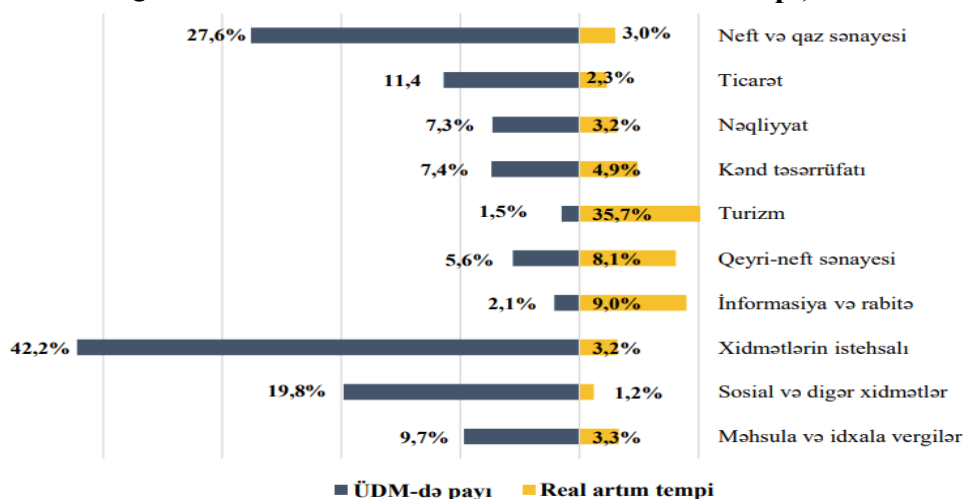
Azərbaycan iqtisadiyyatının real sektorunda 2021-ci ildə başlamış inkişafın 2022-ci ildə davam edəcəyi gözlənilir. Rəsmi mənbələrə görə 2022-ci ildə real iqtisadi artım tempinin 3.9%, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 4.9% olacağı proqnozlaşdırılır (Qasımlı V., 2021). Sosial təcrid tədbirlərinin azaldılması, stimullaşdırıcı makroiqtisadi siyasət, özəl investisiya üzrə artımın tədricən sürətlənməsi, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa işləri, makroiqtisadi sabitlik iqtisadi artım proqnozunun əsasını təşkil edir.

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılan startap və texnoparkların təsir mexanizması

İşğaldan azad olunmuş rayonlarda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, o cümlədən kənd təsərrüfatının, sənayenin, turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bu bölgədə əkinə yararlı torpaqlar 200 min hektardan daha çoxdur. İşğaldan əvvəl Qarabağ bölgəsi ölkənin kənd təsərrüfatı istehsalının təqribi 20 faizini qarşılayırdı və ət, süd

məhsullarının 13 faizi bu ərazilərdən gəlirdi. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə təbii resurslar, qiymətli əlvan metallar – qızıl, mis və digər metal yataqları yerləşir. Bu ərazidə resursların əldə edilməsi, bu resurslardan yeni məhsulların hazırlanmasına qədər olan bir siklin təşkili regionda sənayenin inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir (https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/, 2022).

Qrafik 2: 2021-ci il üzrə ÜDM-in real artım tempi, faizlə

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/static/253/ilkin-budce-gostericileri>, 2022.

Cədvəl 4: ÜDM-in sektorlar üzrə artım tempi, faizlə

	2022	2023
Ümumi Daxili Məhsul	3,0	2,7
Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı	4,1	4,0
Sənaye	3,2	2,7

Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3,4	3,8
İnformasiya və rabitə	7,0	5,0
Turizm	5,7	5,6
Sosial və digər sahələrdə yaradılmış əlavə dəyər	2,3	2,3

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/static/253/ilkin-budce-gostericileri>, 2022.

Cədvəldən göründüyü kimi qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi əsas prioritet məsələlərdəndir. Növbəti illər ərzində qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payının artırılması istiqamətində təkmilləşmə mexanizmləri hazırlanır, həmçinin işğaldan azad olunmuş ərazilər bu istiqamətdə mühüm potensiala malik olacaqdır. Növbəti illərdə ÜDM-də qeyri-neft sektorunun 65,8 faiz, neft sektorunun isə 34,2 faiz olacağı proqnozlaşdırılır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində aqroparkların yaradılması da Azərbaycanın nail olduğu mühüm bir təcrübədir. Bu həm sənaye parklarıdır, həm aqroparklardır, həm də sənayedə və kənd təsərrüfatında innovativ sistemin tətbiqidir. Buna görə də əldə olunmuş bilik və təcrübələri tətbiq etməklə bölgədə çox sürətli inkişafa çatmaq olar.

Hal-hazırda ölkənin 32 rayonunda 51 aqropark və iri fermer təsərrüfatı mövcuddur. Bunlardan 44-ü fəaliyyətinə başlamış, digərləri isə layihələndirmə prosesindədir. Bugünə qədər 25 aqroparka İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondundan 184 milyon manat güzəştli kredit, həmçinin 27 aqropark üçün 1 milyard manat dəyərində investisiya təşviq sənədi təyin edilmişdir. Aqroparklara həmçinin 1,3 milyard manat dəyərində özəl investisiyalar edilmişdir.

2014-2018-ci illərdə aqrar sahədə məşğul olanların sayı 4.7% artıb, aqrar sahə üzrə maddəli məşğul olanların ümumi maddəli məşğulluqda payı isə 2,9%-dən 3,3%-ə yüksəlib (<https://agroecomomics.az/az/article/34/igaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>, 2022). Bu baxımdan aqroparklar da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aqroparklarda işçi sayı ümumilikdə daimi iş yerləri üzrə 4000-dən çoxdur, eləcə də

5000-dən çox işçi mövsümü işlərlə təmin edilmişdir. Gələcək dövrdə 5000-dən çox iş yerlərinin də yaradılması planlaşdırılır.

Prezidentin 22 yanvar 2021-ci il tarixli Fərmanı ilə respublikada sənaye parklarının və məhəllələrinin, aqroparkların idarəetmə mexanizmasının inkişafı məqsədilə idarəedici təşkilat İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi yaradılmışdır. Bu dövlətin aqroparkların yaradılmasında maraqlı olduğunu əyani sübutudur.

Ərazidə çoxlu əkinə yararlı, həmçinin heyvandarlığın inkişafı üçün resursların mövcudluğunu nəzərə alsaq, burada kənd təsərrüfatı istiqamətində də layihələrin tətbiqi üçün imkanlar vardır.

Cədvəl 5: Perspektivdə əkin sahələrinin proqnozlaşdırılan strukturu, ha

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Yem bitkiləri	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	48,500	-	-	2,100	400	1,700	2,300	55,000
Ağdam*	28,862	4,601	-	9,816	16,909	2,565	500	63,253
Cəbrayıl	10,400	-	-	300	7,300	800	1,200	20,000
Füzuli*	50,465	1,300	-	1,769	12,579	2,679	761	69,553
Kəlbəcər	900	-	200	200	-	500	-	1,800
Qubadlı	6,300	-	400	400	1,000	2,500	400	11,000
Laçın	2,300	-	-	200	1,000	500	-	4,000
Zəngilan	1,900	-	300	300	2,500	2,200	1,000	8,200
Cəmi sahə	149,627	5,901	900	15,085	41,688	13,443	6,161	232,805
<i>Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %</i>	12.8	5.8	22.5	9.6	10.6	6.0	27.9	11.1

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi. <https://atm.gov.az/az/menu/46/melumat-bazalari/>, 2022.

Cədvəl 6: Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha

Azərbaycan Respublikası	342004
Qarabağ iqtisadi rayonu	50032

Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	43715
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	43171
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	41555
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	35201
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	29590
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	28715
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	28220
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	21020
Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu	7919
Bakı	5399
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	5364
Şərqi Zəngəzur	1927
Naxçıvan Muxtar Respublikası	176

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, 2022.

Cədvəlləri təhlil etsək görürük ki, Qarabağ əkinə yararlı torpaq sahələrinə görə ölkənin əsas zonalarındandır, burada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş imkanlar vardır. Buna görə də bu ərazilərdə ilkin olaraq kənd təsərrüfatı sahələrinə diqqət artırılmalıdır. Bu həm ölkə iqtisadiyyatı, həm də məşkunlaşacaq əhalinin məşğulluğu cəhətdən üstünlük yaradır. Bundan əlavə əhalinin, əsasən yüksəkixtisaslı kadrların və gənclərin məskunlaşmasında maraq yaratmaq üçün kənd təsərrüfatı üzrə innovativ layihələrə çox ehtiyac vardır.

Bildiyimiz kimi, ölkəmiz sənayedə və kənd təsərrüfatında bir sıra məhsullara tələbatı tam şəkildə qarşılamaq qabiliyyətində deyil. Sənaye və texnologiya parklarının yaradılması özünütəminatmə səviyyəsini yüksəltməklə, gələcək dövrdə artması ilə nəticələnəcək. Bununla xaricə valyuta axınını dayandıraraq və yerli istehsala yönəltməklə dövlət büdcəsinə əlavə gəlirlər gəlməsinə səbəb olacaq. Özünütəminatmə səviyyəsini yüksəldilməsində parklar yerli istehsalçıları cəsarətləndirəcək və onların istehsal gücünü artıracaqdır. Bu gün ciddi problemlərdən biri də torpaqlardan səmərəsiz istifadə olunması və bir çox torpaqların becərilməməsidir. Bu kimi problemlər dövlət büdcəsinə böyük miqdarda gəlirdən məhrum edir. Yeni yaradılan sənaye və texnologiya parkları bu problemlərin həllində kömək ola bilər. Torpaqların səmərəli istifadəsində, istifadəsiz torpaqların əkib-becərilməsində, torpaqlardan bol məhsulların götürülməsində, yerli fermerlərin stimullaşdırılmasında parkların rolu vacibdir.

Bölgələrdə yaradılan parklar fermerlər üçün məhsulların göndərilməsində, gəlir əldə olunmasında çox mühüm rol oynayacaq. Bu, iqtisadiyyatın mühüm sahəsi olan və çoxlu işçi qüvvəsi tələb edən kənd təsərrüfatının inkişafına töhfə verəcək. Pambıq, kartof, üzüm və digər ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı təmin ediləcək. Hazırkı dövrdə yerli şirkətlər ölkə bazarlarında ərzaq məhsulları sahəsində xarici şirkətlərlə rəqabət apara bilmir, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında problemlər mövcuddur. Parkların yaradılması ərzaq təhlükəsizliyini təmin edəcək və gələcəkdə xarici bazarlara çıxış açacaq. Burada sənaye parkları ilə aqroparklar arasındakı bağlılığı xüsusilə qeyd etməliyik. Bu əlaqə tək-cə ərzaq təhlükəsizliyinə deyil, ümumilikdə kənd təsərrüfatının inkişafına da töhfəsini verəcək.

Cədvəl 7: Kənd təsərrüfatına istiqamətlənmə indeksi

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Azərbaycan	0.56	0.55	0.52	0.46	0.50	0.49	0.58	0.49	0.60	0.59	0.51	0.48

Mənbə: BMT, İqtisadi və Sosial Şurası. <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/>, 2022.

Cədvəldəki indeks aqrar sektora ayrılmış vəsaitlərin büdcədəki payının bu sektorun ÜDM-dəki payına nisbəti əsasında hesablanmışdır. Statistika göstərir ki, Azərbaycanda aqrar sahəyə büdcədən ayrılmalar üzrə göstəricilər aşağıdır. Həmçinin digər ölkələr üzrə göstəricilərə nəzər yetirsək, görürük ki, əksər ölkələrdə bu göstəricilər aşağıdır. Bunun üçün də dünya ölkələrin qəbul etdiyi “Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri” konsepsiyasında bir sıra hədəflər təyin edilmişdir. Bu hədəflərə çatmaq üçün əsas global çağırışlardan biri aqrar sektora ayrılacaq vəsaitin lazımı səviyyəyə çatdırılmasıdır.

Azərbaycanda 2010-2021-ci illər üzrə kənd təsərrüfatına ayrılmış vəsaitlər təxminən 2,5 dəfə, subsidiyalar isə 4 dəfə artması dövlətin kənd təsərrüfatına ölkə inkişafının prioritet sahələrindən biri kimi proqnozlaşdırmasının əsas göstəricilərindəndir.

Cədvəl 8: Azərbaycanda cəmi kənd təsərrüfatı xərclərinin büdcə xərclərində payı

	Aqrar sahə üzrə əlavə dəyər ÜDM-də payı	Cəmi büdcə xərcləri, milyon □	Kənd təsərrüfatı xərcləri, milyon □	Kənd təsərrüfatı xərclərinin büdcədə payı
2010	5.5%	11,765.9	363.4	3.1%
2011	5.1%	15,397.5	435.4	2.8%
2012	5.1%	17,416.5	458.2	2.6%
2013	5.4%	19,143.5	477.5	2.5%
2014	5.3%	18,709.0	494.0	2.6%
2015	6.2%	17,784.5	537.1	3.0%
2016	5.6%	17,751.3	574.1	3.2%
2017	5.6%	17,594.5	484.6	2.8%
2018	5.3%	22,731.6	718.6	3.2%
2019	5.6%	25,190.0	836.4	3.3%
2020	6.9%	25,617.7	897.7	3.5%
2021	7.5%	28,627.2	943.0	3.6%

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, 2022.

Parkların üstünlüklərindən biri “Made in Azerbaijan” brendinin təbliği və məhsullarımızın xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında roludur. Parklarda istehsal olunan məhsullara “Made in Azerbaijan” etiketi vurularaq dünya bazarlarında Azərbaycan məhsulları kimi satılacaq. Geniş çeşiddə məhsullar “Made in Azerbaijan” brendi ilə istehlakçılara çatacaq və brend daha geniş yayılacaq.

Qarabağ düşmən işğalından azad edildikdən sonra ölkə başçısının göstərişi ilə ətrafda abadlıq-quruculuq işlərinə başlanılıb. Qarabağ adətən mədəniyyət ocağı, musiqiçilərin, rəssamların, şairlərin vətəni olmuşdur. Qarabağın müasir tarixinə baxsaq, onu texnologiya və innovasiya sahəsinə çevirmək ölkəmizin iqtisadi sistemi və inkişafı üçün çox vacibdir. Qarabağda texnoparkların və innovasiya obyektlərinin açılması planlaşdırılmışdır. İnnovasiyalar Agentliyi Türkiyənin yüz otuz texnoloji şirkətinə kömək edən, ən böyük sənaye sahələrindən birində yerləşən “GOSB” və məşhur “Bilkent Cyberpark” texnoparkı ilə memorandum imzalamaqla birinci

addımını atmışdır (<http://innovationagency.az/en/2020/12/01/turkiyenin-gosb-ve-bilkent-cyberpark-texnoparklari-ile-innovasiyalar-agentliyi-arasinda-medeni-ve-elmi-emekdasliq/>).

Memorandumda tərəflərin gələcəkdəki əməkdaşlıqlarını aid bəndlər əks olunub. Ölkəmizdə texnoloji bilik səviyyəsinin artırılması və gənc mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün akselerasiya, texnologiya transferi proqramlarının, bilik və təcrübələrin paylaşılması nəzərdə tutulur. Bunlar üçün isə seminarlar, təlimlər və konfranslar təşkil ediləcək, ən mühümü isə Qarabağda birgə Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılacaq. Parkda ən son elmi tədqiqatların aparılması, eyni zamanda yüksək texnoloji cihazların istehsalı planlaşdırılır. Təşkil ediləcək kampuslarda isə gənclər və İKT sahəsinin mütəxəssislərinin qarşılıqlı ünsiyyətdə olmaları, təcrübələrini paylaşmaları və yeni fikir və ideyalarını həyata keçirmələri üçün şərait yaranacaq.

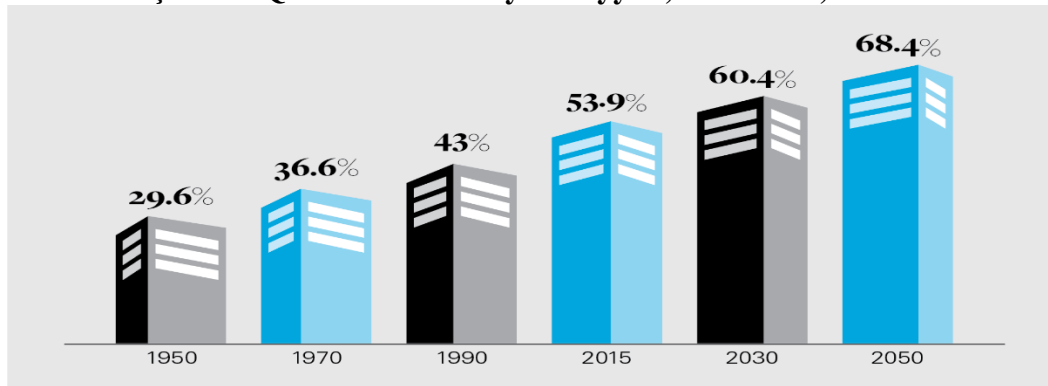
Şuşanın həm coğrafi koordinatı, həm də əlverişli təbiəti onun regionun texnoloji mərkəzi olmağına imkan verir. İranın Qərblə münasibətlərinin pis olması beynəlxalq innovasiya bazarına inteqrasiyasına maneə olur. İranda texniki biliklərə malik həmvətənlilərimiz var, ancaq məhdudiyətlərə görə onlar da yalnız yerli bazara əsaslanan startaplar hazırlayırlar, həmçinin bunlar əsasən beynəlxalq bazarda olan startapların təkrarı olur. Şuşa və Azərbaycan region startaplarının xarici bazara çıxmasında körpü rolunu oynaya və bu sahəni inkişaf etdirə bilər. Bununla yanaşı Azərbaycanda yaşayış digər mərkəzlərlə müqayisə etdikdə daha ucuzdur və təbiəti daha əlverişlidir.

Bu ərazilərdə yaradılacaq “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” konsepsiyaları innovasiya sahəsində öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Qarabağ regionu bununla texnoloji investorlar üçün maraq mərkəzinə çevriləcək, həmçinin digər rayonlarımızda ağıllı şəhər-kənd konsepsiyalarının tətbiqi üçün təcrübə toplamaq şansı verəcək.

Hazırda demək olar ki, insanların 54 faizi şəhərlərdə məskunlaşıb və bu nisbətin 2050-ci ilə qədər 66 faizə çatacağı proqnozlaşdırılır. Əhalinin ümumi artımı ilə birlikdə urbanizasiya növbəti 3 onillikdə şəhərlərə daha 2,5 milyard insan əlavə edəcək (Accelerating change: From smart city to smart societ, 2020). Şəhərlərdə insan sıxlığı və

həyatları ətrafındakı ekosistemlərin cəmləşməsi iqlim dəyişikliyinə ən vacib səbəblərdən biridir.

Şəkil 4: Qlobal urbanizasiya səviyyəsi, 1950-2050, faizlə

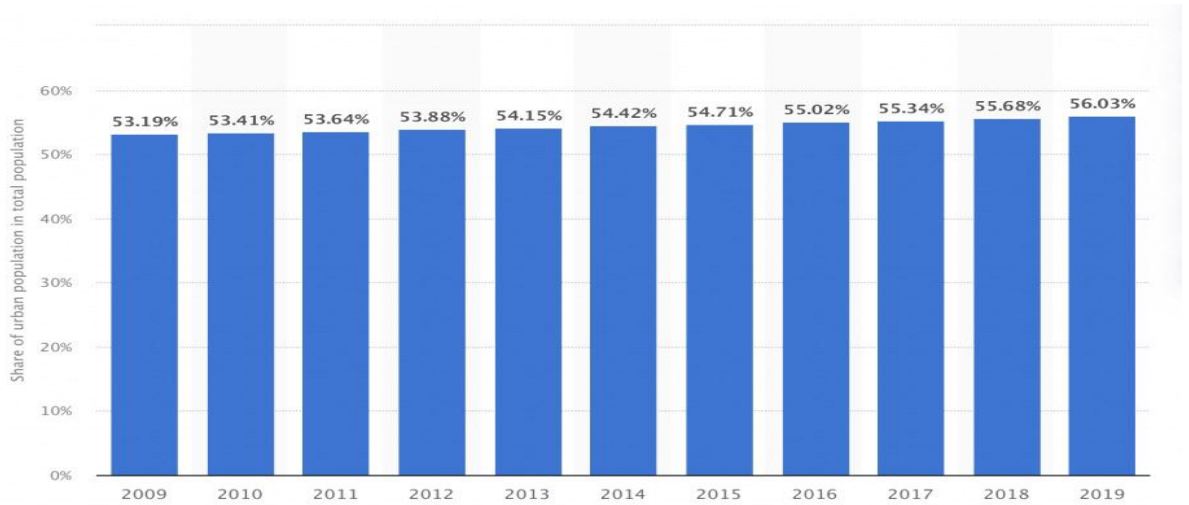
Mənbə: BMT, İqtisadi və Sosial Şurası. <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal>, 2022.

Müasir dövrdə ağıllı şəhərlərin qurulması qloballaşmanın və 4-cü sənaye inqilabının səbəb olduğu bir sıra problemləri də həll edə bilər. Həmçinin şəhərləri daha yaxşı və təhlükəsiz hala gətirmək BMT-nin Davamlı İnkişaf Məqsədlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

“Ağıllı şəhər” konsepsiyasını işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq etmək üçün ilk öncə beynəlxalq təcrübələri araşdırmaq və onlardan öyrənmək, sonrakı mərhələdə isə tətbiq və təşviq etmək məqsədilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadəyə ehtiyac duyulur.

“Ağıllı şəhər” konsepsiyasını tətbiq əhali rifahı, ətraf mühitin keyfiyyəti, sosial əlaqə və vətəndaş iştirakı, iş yerləri və digər məsələlər kimi müxtəlif həyat keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsir etmək mümkün olacaq. “Ağıllı şəhər” texnologiyaları, vətəndaşların rifah halını yaxşılaşdırmaq gücünə sahib olmaqla yanaşı, iqtisadi inkişaf üçün yeni üsullar təqdim edir. Bərpa ediləcək ərazilərdə bulud texnologiyasının tətbiq edilməsi regionun bərpa prosesini sürətləndirə və texnoinvestorların marağını cəlb edə bilər.

Şəkil 5: Azərbaycanda 2009-2019-cu illər arasında urbanizasiya səviyyəsi, faizlə

Mənbə: <https://bakuresearchinstitute.org/en/building-smart-cities-and-villages-in-azerbaijan-challenges-and-opportunities/>, 2022.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə “ağıllı şəhər” konsepsiyalarının tətbiq edilməsi bu regionu müasir dövrün tələbi olan innovativ, texnologiyaya əsaslanan investisiyaların axınını sürətləndirəcək, həmçinin sonrakı mərhələdə Qarabağda innovasiya mərkəzi və texnoparkların qurulması üçün fundamental əsas rolunu oynayacaqdır. Postkonfliktli ərazilərdə ən mühüm məsələlərdən biri - ictimai təhlükəsizliyi artırmaq üçün “ağıllı-şəhər” layihəsi burada potensial qaynar nöqtələrin müəyyən edilməsi və cinayətkarlığın qarşısını almaq üçün real vaxtda silah səsələrinin aşkarlanması, cinayəti xəritələşdirmə və proqnozlaşdırıcı polis vasitələrinə istifadə edilə bilər. Bunları “Azərspace” peykinin müxtəlif xidmətlərindən istifadə etməklə həyata keçirmək olar.

İnformasiya texnologiyalarının istifadə etməklə Qarabağ zonasında enerji paylanması təkmilləşdirmək, tullantıların yığılmasını sadələşdirmək, nəqliyyat sıxlığını aradan qaldırmaq və həmçinin hava keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür. Məsələn, bu ərazilərdə avtomatik şəkildə tullantıların idarə edilməsi şirkətlərinə məlumat ötürən və götürülməsi əvvəlcədən planlaşdırılan cədvələ sahib olan ağıllı zibil qutularının yerləşdirilməsi bu əraziləri ölkənin təkrar emal mərkəzi edə bilər.

Ümumilikdə iqtisadiyyat üçün mühüm olan su ehtiyatlarına qənaət olunması baxımından işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq “ağıllı şəhər” layihəsi

əsasında su istehlakının azaldılması mümkün olacaq. Ağıllı suvarma sistemləri, su istehlakının izlənməsi kimi tətbiqlər adam başına su istehlakını bir gündə 25-80 litr arasında qənaət edə bilər.

Bulud texnologiyaları artıq insan həyatıyla yanaşı, ərazi idarəetməsini də asanlaşdırır. Yerli idarələr, bələdiyyələr, şəxsi korporasiyalar və sakinlər, onların həyat səviyyəsini yüksəldən daha yaxşı seçimlər etmək üçün həmin rəqəmsal proqramlar daxilində faktiki vaxtda təhlillər apara və idarə edə bilərlər.

Sinqapur, London, Amsterdam, Honq-Konq və Nyu-York şəhərləri ağıllı şəhər konsepsiyasının tətbiqi üzrə ilk beşlikdədir və həmçinin dünyanın əsas səyahət yerləridir. Beləliklə, bu texnologiya möhtəşəm potensiala malik olan Qarabağ bölgəsi daxilində turizmin yaxşılaşdırılması üçün də şərait yaradacaqdır. Bu baxımdan Şuşa şəhərinin turizm potensialını nəzərə alsaq, ilkin pilot layihə olaraq “ağıllı şəhər” tikintisinin Şuşada tətbiqi turizmin inkişafına əlavə üstünlüklər verə bilər. Şuşada məlumatverici lövhələrin, turizm ilə bağlı mobil proqramların, qədim abidələr və ərazidəki hadisələri məlumat verən robot nəşrlərin, “yaşıl enerji” istehsalının təminatı ilə ekoloji cəhətdən təmiz səyahət yerlərinin mövcudluğu buraya turist axınına səbəb olacaqdır (<https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/70146>).

“Ağıllı kənd” ideyasının “ağıllı şəhər”lə yanaşı, məqsədyönlü şəkildə tətbiq olunduğunu qeyd edən G.Quliyeva bildirib ki, dünya təcrübəsində “ağıllı kənd” konsepsiyasında kənd təsərrüfatında əhalinin istifadəsinə verilməsi və yeni kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi ilə bağlı qarşıya çıxan prinsiplial məsələlərin həlli yolu var (“Qarabağ “smart region”a çevriləcək”, 2021). Ağıllı kənd rəqəmsallaşma, kənd və ətraf ərazilər arasında tamamilə yeni əməkdaşlıq planı deməkdir. Biz həmçinin azad edilmiş ərazilər daxilində “ağıllı kənd” texnologiyasının tətbiqi innovasiyaların, startap tipli mikro və kiçik şirkətlərin kənd əhalisinin arasında geniş yayılması üçün şərait yaradacaq. “Ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” texnologiyasının təminatı nəinki Qarabağı innovasiya-startap istehsal müəssisəsi, həm də dünyanın süni zəka və təbii gözəlliyinin məcmusundan yaranmış turizm incisinə çevirə bilər.

Əhalinin innovasiya məşğulluğu və həmçinin bölgə əhalisinin məşğulluğunun təmin olunması məqsədilə təhsilin yeni üsul və metodlarından istifadəsinə ehtiyac duyulur. Bu, gələcək dövrdə “Rəqəmsal Qarabağ” (Digital Karabakh) platformasının təkmilləşdirilməsi, elektronlaşma və bölgədəki əhalinin Qarabağ Universitetində oxumasını təmin etməklə startap ideyalarının yaranmasına da şərait yaradacaq.

2.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların sosial-iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsi

Uğurlu sosial-iqtisadi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər özünə inam yaradır ki, Şərqlə Qərbin birləşdiyi mərkəzdə olan Azərbaycanın qüdrəti yüksələcək. Bunlar ölkənin maliyyə suverenliyinin gücləndirilməsini və Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər əsasən müasir yaşayış tələblərinə əsaslanan yüksək sosial rifah halına malik cəmiyyətə çevrilməsini təmin edir. Azərbaycan sosialyönümlü bazar iqtisadi sistemini genişləndirməyi seçmişdir ki, bununla ölkə daxilində əhalinin rifahını yüksəldə bilər (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, 2021).

Sosial rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün inklüziv iqtisadi artım, azad olunmuş ərazilərə qayıdışın təmin olunması Azərbaycanın yeni inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Ölkənin davamlı və sürətli inkişafı üçün dövlət, xalq və biznes üçlüyünün uğurlu münasibətləri möhkəmləndirilməlidir. Ölkənin iqtisadiyyatda vəzifəsinin bazaryönümlü dəyişikliklər vasitəsilə effektiv idarə edilməsi, bizneslərin inkişafına əsaslanan dövlət idarəetməsi və dünya bazarlarına məhsulların çıxışını təmin etmək məqsədilə ticarət siyasətinin daha da liberallaşdırılması iqtisadi inkişafa aparacaqdır. Ölkədə müxtəlif təşəbbüslərin kreativ və innovativ əsaslarla inkişafı iqtisadi resursların əlavə dəyər gətirəcək sahə və sektorlara istiqamətlənməsinə səbəb olacaqdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına əsasən, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin əhalisinin sayı 2019-cu ilin əvvəlinə olan hesabatə görə rayonlar üzrə belə olmuşdur: Xankəndi şəhəri – 55,6 min, Şuşa rayonu – 32,8 min, Xocalı rayonu – 27,8

min, Xocavənd rayonu – 43,2 min nəfər. İşğal edilmiş digər rayonlara nəzər salsaq, bir hissəsi Azərbaycanın nəzarətindəki Ağdamın əhalisinin sayı ilin əvvəlində 194,8 min nəfər, Füzulinin əhalisinin sayı 127,6 min nəfər qeyd edilmişdir. Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatında həmçinin göstərilmişdir ki, Kəlbəcərin əhalisi 89,8 min, Cəbrayılın əhalisi 77,8 min, Laçının əhalisi 75,1 min, Zəngilanın əhalisi 43,4 min, Qubadlının əhalisi 39,6 min nəfər olmuşdur (<https://www.stat.gov.az/source/demography/>, 2022).

Azad edildikdən sonra, əvvəllər olduğu kimi əhalinin məskunlaşması və təhlükəsizliyi üçün xüsusi tədbirlər planı hazırlanmalıdır. Müasir həyat səviyyəsinin yaradılması üçün hər bir sahə üzrə bərpa və quruculuğa nail olunmalıdır. Azərbaycanın ərazi suverenliyinin bərpası əhalinin öz doğma ərazilərinə qayıtmaq və burada yaşaması üçün yeni bir dövrün əsasını qoymuşdur. İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə əhalinin məskunlaşması təmin olunmalıdır. Buna görə də ilk öncə bu ərazilər xalqın ən yaxşı, müasir yaşayış mühitinə çevrilməli, davamlı məskunlaşma üçün müasir prinsiplərə uyğun komfortlu yaşayış mühiti təmin edilməlidir.

Hər cəhətdən təhlükəsiz həyat səviyyəsinin təşkili vətəndaşların əbədi məskunlaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə həmin ərazilərdə normal yaşayış və rahat həyat tərzini təmin olunmalı, müasir və yeni infrastruktur yaradılmalıdır. Qarabağın yaratdığı iqtisadi imkanlardan səmərəli istifadə edilməklə, əhalinin məskunlaşmasının işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırılması təmin olunmalıdır (<https://science.gov.az/az/news/open/16960>, 2022).

İşğaldan azad edilmiş rayonların dövlət iqtisadiyyatına daxil edilməsi üçün aşağıdakıların tətbiqi lazımdır:

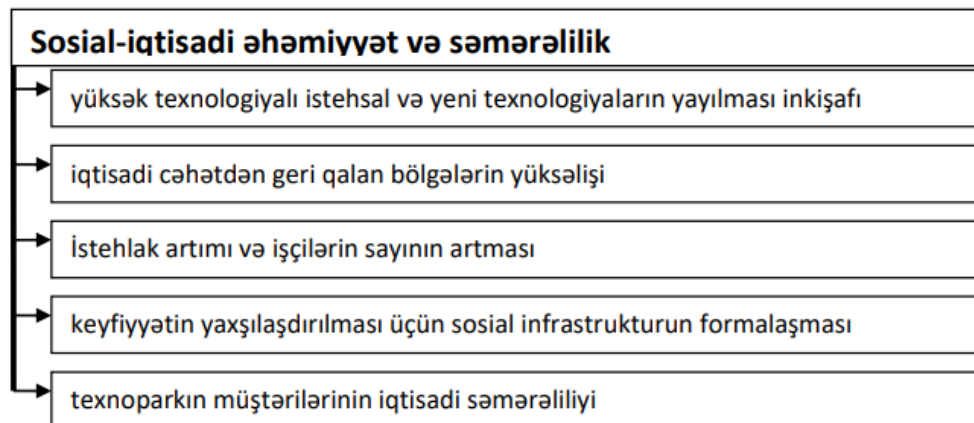
- ✓ dövlətin iqtisadi və sosial siyasətində tarixi yeri bərpa olunmalı,
- ✓ yeni bölgə iqtisadi sistemin aparıcı hissələrindən biri olmalı,
- ✓ dövlətin digər regionlarına uyğun şəkildə inkişaf səviyyəsinə malik

olmalıdır.

Möhkəm təməl üzərində təşkil olunacaq yaşayışın təmin olunmasıyla həmin ərazilərin ölkənin iqtisadiyyatındakı payının işğaldan əvvəlki vəziyyətinin təmininə və onu davamlı artımına nail ola bilərik. Bu müddətdə özəl təşəbbüslərin təşviqi və stimullaşdırılması, həmçinin dövlət-özəl əməkdaşlığının inkişafı mühümdür.

ABŞ, Yaponiya, İsveç və digər bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə texnologiya bazarlarının inkişafına nəzər yetirsək görərik ki, bu ölkələrdə dövlət siyasətinin əsas faktoru davamlı və dayanıqlı inkişaf layihələri və texnoparkların strukturlarının innovasiya mərkəzləri şəklində qurulmasıdır. Texnoparkların iqtisadi təkmilləşməsi nisbətən geridə olan iqtisadiyyatı yüksək inkişaf etmiş bölgələrə çevirir, həmçinin sənaye və kənd təsərrüfatı mallarının, nəqliyyat və kommunikasiyaların müxtəlif bölmələrində yüksək texnologiyalara malik olur. Bunlardan əlavə, sosial inkişafın regional məsələləri, yeni iş yerlərinin açılması, mütəxəssislərinin yetişdirilməsi, infrastrukturun qurulması və s. daxil olmaqla həll olunur.

Şəkil 6: Texnoparkların sosial-iqtisadi əhəmiyyəti

Mənbə: Mahmudbəyli M.M, 2018: s.58.

Texnoparklarının qurulmasına və təkmilləşdirilməsinə şərait yaradan region həmçinin elmi, iqtisadi və sənaye sisteminin inkişafı, regiona yüksək ixtisaslı

mütəxəssislərin cəlb olunması, iqtisadiyyatın inkişafı və beləliklə yeni iş yerləri açılması və digər imkanların yaranmasına gətirib çıxarır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərə Böyük Qayıdış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də qeyd olunmuş və bunun növbəti onillik üçün dövlətin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş milli prioritetdən biri kimi müəyyənləşdirilməsi dövlətin bu məsələyə nə qədər əhəmiyyət verdiyinin sübutudur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin dövlətin iqtisadi və sosial sistemindəki yeri bərpa olunmalıdır. Yeni bölgə iqtisadi siyasətin əsas həlqələrindən birinə çevrilməli və digər regionlara uyğun olaraq inkişaf səviyyəsinə malik olmalıdır. Regionun davamlı inkişafı iqtisadiyyatın doğru resurslarla təmin olunması ilə nail olunacaq, təbii resursların çoxluğu və qazanılan tarixi imic bu əraziyə investisiya cəlbinə kömək edəcəkdir.

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ STARTAP VƏ TEXNOPARKLARIN YARADILMASI PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ: DÜNYA TƏCRÜBƏSİ

3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiya-innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi problemləri

Dünya praktikası göstərir ki, texnoparklar yerli abadlığı artırmaq, bu ərazilərə yüksək texnologiyaları gətirməklə tamamilə yeni effektiv kommersiya müəssisəsi mühiti yaratmaq, xidmət və məhsulların qiymətini optimallaşdırmaq və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün şərait yaradır. Əslində, ərazilərin daxilində yaradılan irimiqyaslı texnoparklar, texnoloji və innovasiya qurğuları dünyanın iqtisadi və texnoloji baxımdan üstün olan ölkələri daxilində müxtəlif sahələrin müasir inkişaf səviyyəsinə çatdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Cənubi Koreya, ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Fransa da daxil olmaqla texnoloji cəhətdən üstün yerlərdə fəaliyyət göstərən texnoparklar artıq öz sahələrində texnoloji, sosial-iqtisadi yaxşılaşdırma

çərçivəsində ən yaxşı tələblərə çata bilmiş, əlavə olaraq bir çox dünya üçün mühüm kəşflər və ixtiralar, innovasiyaların təkmilləşdirilməsi və digər imkanlar kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu texnoparklar hazırda gələcək 30-50 il ərzində texnoloji inkişafı artırmaq və izləmək üçün davamlı və kompleks şəkildə fəaliyyət göstərir və bütün bunlara görə dünyanın ən güclü iqtisadi aktivlərinə malik olan biznes və korporasiyalar həmin ərazilərə sərmayə qoyurlar. Biz hesab edirik ki, texnopark institutunun istifadəsi ilə yerli kommertiya müəssisələrinin artırılmasında və ərazilərə daha aktiv şəkildə maliyyə cəlb edilməsində, iqtisadi axınların intensivləşdirilməsində daha yaxşı nəticələr əldə etmək çox məqsədəuyğundur. Son dövrlərdə bu sahədəki işlər əlavə olaraq müsbət əsaslar formalaşdırmışdır. Beləliklə, ölkədə informasiya cəmiyyətinin təkmilləşdirilməsi problemləri texnoloji və yüksək səviyyəli təkmilləşdirmə prioritetlərinə, texnologiyanın faydalılığının sürətləndirilməsinə istinadla maraq dairəsindədir.

BMT-nin işğaldan azad olunmuş ərazilərlə bağlı hesabatına əsasən deyə bilərik ki, işğal dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatına dəyən maddi ziyan 53,5 milyard dollar təşkil edir. Bütün sahələr üzrə Azərbaycana vurulan zərəri hesablasaq, görərik ki, zərər daha çoxdur. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi bildirir ki, işğal nəticəsində ölkəmiz ekologiyası və təbii sərvətlərinə görə tam olaraq 265 milyard dollar zərərdədir. (http://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190823174831_88765600.pdf, 2022). Hərbi Prokurorluğun həyata keçirdiyi tam məhkəmə ekspertizasının ilkin məlumatlarına əsasən, bütün zərərin ümumi miqdarı 819 milyard dollardır (Mammadov S., 2019). Dağıntıların əhatəliliyi və miqyası işğaldan azad edilmiş rayonların bərpa üsulunu mürəkkəb və vaxt aparan prosesə çevirir. Buna görə də, müxtəlif sosial və iqtisadi sahələr üzrə bərpa mexanizmini tətbiq etmək olar. İkinci Qarabağ müharibəsi qələbə ilə nəticələndikdən dərhal sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi cəhətdən abadlaşdırılması planının hazırlanmasına göstərişlər verilmiş və “Böyük Qayıdış” ideyası üzərində bərpa və yenidənqurma işlərinə başlanılmışdır.

Yenidənqurma prosesinin tətbiqi üçün 2021-ci ilin büdcəsindən ilkin olaraq 2.2 milyard dollar maliyyə ayrılması proqnozlaşdırılmışdır. Bərpa və yenidənqurma bir neçə mərhələdə yerinə yetirilir. Birinci mərhələdə büdcədən ayrılmalar ən vacib iki məqsəd üzrə, infrastrukturun yaradılmasına və kommunal xidmətlərin tətbiqinin təmin edilməsinə istiqamətləndirilir (2021-ci ilin Dövlət Büdcəsi). Sonrakı mərhələdə özəl və xarici investisiyaların cəlb olunmasına daha çox yer veriləcəkdir (Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsi haqqında: e-qanun.az). Bu ərazilərin əsaslı bərpası və müasir infrastrukturun qurulması Qarabağın inkişaf prosesinin əsas strateji hədəflərindən biridir. Çünki bərpa və yenidənqurma olmadan bu ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafı qeyri-mümkündür. Yenidənqurma və bərpa işlərinin tətbiqi ölkənin iqtisadi inkişafına dəstək verəcək, yeni iş yerləri imkanları yaradacaqdır. Azad edilmiş ərazilər tamamilə dağıntılardan ibarət olduğundan və buna görə sıfırdan bərpa edildiyindən burada texnoloji innovasiyalardan istifadə daha rahatdır. Buna görə Qarabağın bərpası müddətində texnoloji yeniliklərdən istifadə və müasir tələblərə cavab verən infrastrukturun qurulması əsas prioritetlərdir. Daha sonra bərpası nəticəsində qazanılmış təcrübə digər rayonlarımızda da tətbiq oluna bilər.

Bərpa işləri ilə əlaqəli müəyyən olunmuş əsas məqsədlərə aşağıdakıları aid edə bilərik:

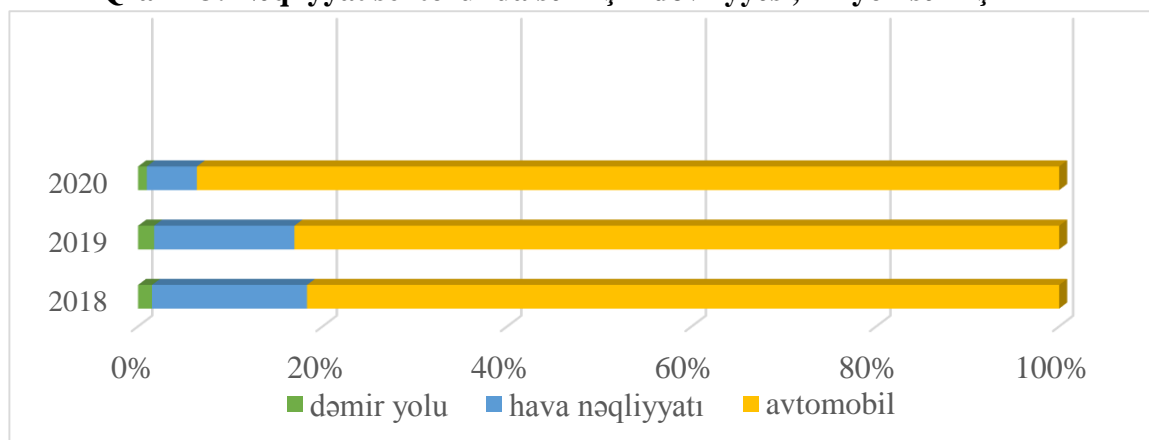
- bərpa fəaliyyətinin keyfiyyətli və səmərəli tətbiqi və təşkili;
- müasir tələblərə cavab verən inkişaf modelindən istifadə;
- texnologiya cəhətdən yüksək inkişaf etmiş əraziyə çevrilməsi;
- müasir texnoloji təşkilatların bərpa prosesinə cəlb olunması;
- işğaldan azad edilmiş ərazilərin “Yaşıl Enerji” zonasına çevrilməsi.

Bərpa prosesinin mərkəzləşmiş formada təşkili və yuxarıda qeyd edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Azərbaycan dövləti lazımi tədbirlər görmüşdür. Belə ki, müharibədən bitdikdən dərhal sonra 2020-ci ilin noyabrında Əlaqələndirmə Qərargahı və onun tərkibində İdarələrarası Mərkəz təşkil olunmuşdur. Bu mərkəzin nəzdində isə

fərqli məsələlər üzrə 17 işçi qrupu formalaşdırılmışdır. İşçi qruplarının hər bir istiqamət üzrə kompleks və planlı şəkildə fəaliyyətinin təşkili üçün isə Strateji Fəaliyyət Planı təsdiq edilmişdir (<https://president.az/az/articles/view/47738>, 2022).

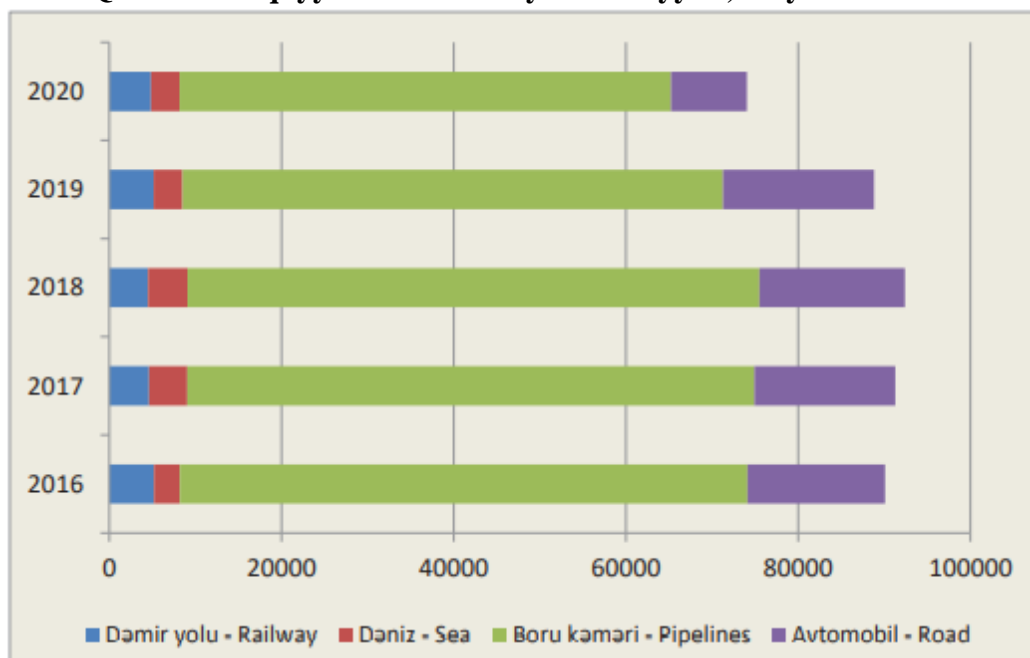
Bərpa prosesinin formasını müəyyənləşdirmək üçün çatdırılma, enerji, nəqliyyat, tikinti planları və müxtəlif sahələr üzrə vəzifə və məqsədləri nəzərdən keçirmək lazımdır.

Qrafik 3: Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi, milyon sərnişin-km

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/transport/>, 2022.

Qrafik 4: Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi, milyon ton-km

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/transport/>, 2022.

Qrafik 3 və 4-ün təhlillərinə əsasən deyə bilərik ki, ölkədə avtomobil nəqliyyatı sərnişin və yükdaşınmasında əsas rola malikdir. İşğaldan azad edilmiş rayonların yenidən qurulması üçün atılan ilk addımlar yolların inkişafı olmalıdır. Qarabağın dirçəlişi üçün əsas olan “Böyük Qayıdış” layihəsinin ilk planı bu ərazilər daxilində ən yeni yol infrastrukturunun qurulmasıdır. Həyata keçirilən layihələr nəticəsində Qarabağdan Şimal, Cənub və Şərqlə hərəkət etmək mümkün olacaqdır.

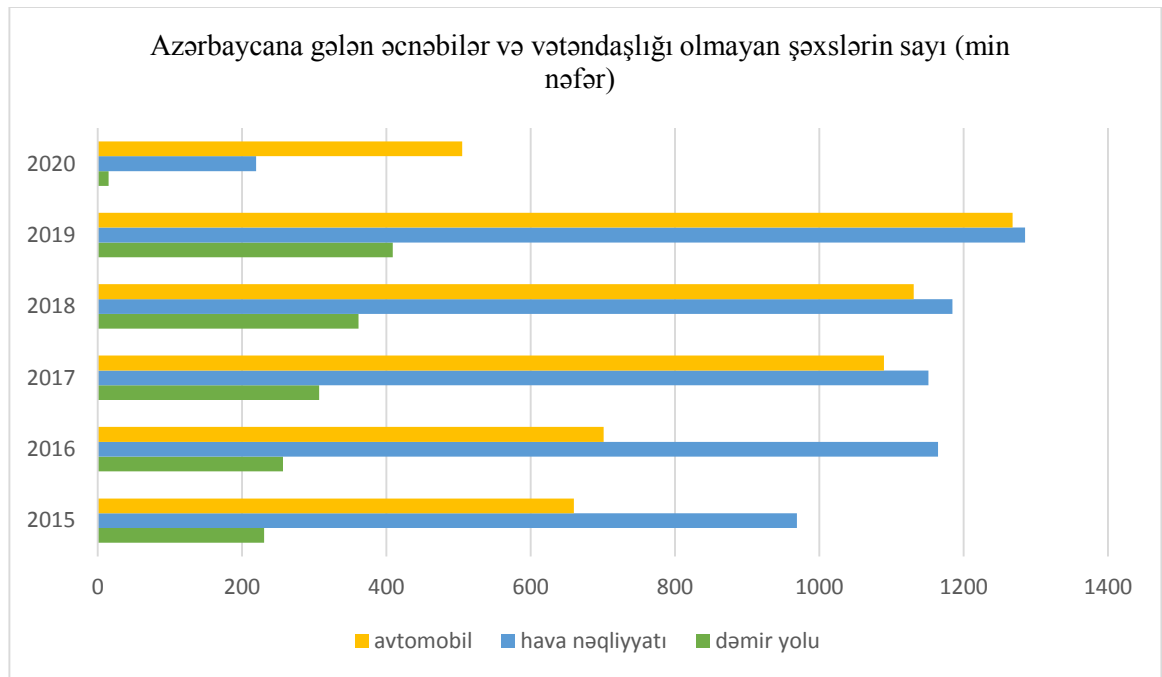
Həyata keçirilməsinə başlanılmış ilk layihələrdən Tərtər rayonunun Suqovuşan və Talış kəndlərinə aparan avtomobil yollarının yenidən tikintisi oldu. Müharibənin davam etdiyi müddətdə bu yolların tikintisinə başlandı. Yolun Tərtər şəhərindən Suqovuşan kəndinə qədərki hissəsi 21 km, Suqovuşandan Talış kəndinə olan hissəsi isə 7,5 km-dir. Sonrakı mərhələdə Çaylı və Talış kəndləri arasındakı 8 kilometrlik yolun, eləcə də, Talış kəndindən Naftalan şəhərinə aparan uzunluğu 22 kilometr olan yeni yolun tikintisi də planlaşdırılır. Bu nəqliyyat yollarının birləşdirilməsi alternativ yol kimi Naftalan şəhərindən də Talış və Suqovuşan kəndlərinə hərəkətə şərait yaradacaqdır.

Digər mühüm əhəmiyyətli nəqliyyat yollarından biri də 101.5 km uzunluğa malik Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa avtomobil yoludur. 2020-ci ilin noyabrın 17-də Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa yolunun layihələndirilməsi və inşası ilə əlaqəli tədbirlər planının hazırlanması haqqında sərəncam imzalanmışdır və sərəncama əsasən Prezidentin ehtiyat fondundan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyinə 50 milyon manat vəsait ayrılmışdır (<https://visiontv.az/article/prezident-susaya-avtomobil-yolunun-tikintisine-50-milyon-manat-ayirdi>, 2021). Bu nəqliyyat yolunu Füzulidəki yeni hava limanı ilə əlaqələndirmək üçün yolun 27-ci km-ində qovşağ və hava limanına giriş yolu inşa edilmişdir. Topxana meşələrinin ətəyindən Daşaltı kəndinə, oradan isə Şuşa şəhərinə aparan Füzuli–Şuşa yolu Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa nəqliyyat yolunun simvolik anlam daşıyan hissəsidir. Buradan həmçinin İsa bulağına da yol çəkiləcəkdir. Füzuli–Şuşa yolu ordumuzun Qarabağın mərkəzinə, Şuşaya doğru irəlilədikləri yol olduğu üçün ölkə başçısı onu “Qələbə Yolu” adlandırmışdır. Şimal istiqamətində isə uzunluğu 190 km olan Toğanalı–Kəlbəcər avtomobil yolu çəkilir. Yolun 16 kilometrliyində Murov dağı

silsiləsi başlayır və yolun keçdiyi bəzi yerlərdə yüksəklik 3500 metrə qədər çatdığı üçün qış fəslində yoldan istifadə çətin olacaqdır. Buna görə də bu hissədə tunellərin inşası məqsədəuyğundur. Tunellərin ümumi uzunluğu 10-12 km nəzərdə tutulmuşdur. Bunlarla yanaşı Horadiz-Zəngilan, buradan isə Qubadlı və Laçın rayonları istiqamətində avtomobil yolunun tikintisi həyata keçirilir. Bu nəqliyyat yollarının tikintisi həm cənubdan, həm də şimaldan Laçın və Kəlbəcər rayonlarına doğru müasir yol-nəqliyyat infrastrukturunu təşkil edəcəkdir.

Bərpa prosesində dəmir yolları layihəsi də nəzərdə tutulub. Belə dəmir yollarından biri şərqdən Qarabağa hərəkətə şərait yaradan Bərdə-Ağdam dəmir yoludur. İşğaldan əvvəl də istifadə olunmuş Bərdə-Ağdam dəmir yolu xətti 104 km uzunluğa malik Yevlax-Xankəndi dəmir yolu xəttinin bir hissəsidir. Bu yolun inşası üçün ilkin olaraq dövlət büdcəsindən 5 milyon manat vəsait ayrılmışdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə Füzuli-Şuşa və Horadiz-Füzuli dəmir yolu xəttləri də inşa edilir. Şuşa şəhəri Qarabağın əsas turizm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olacağı üçün buraya dəmiryolu xətti də çəkiləcəkdir. Həmçinin Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun yenidən tikintisi planlaşdırılır. Bu layihə Ermənistandan keçməklə Naxçıvana aparan Zəngəzur dəhlizinin əsas hissələrindən biridir.

Qrafik 5: Ölkəyə gələn vətəndaşların nəqliyyat növlərindən istifadə üzrə sayı

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>, 2021.

Qrafikə diqqət etsək görürük ki, ölkəyə gələnlər avtomobil, ən çox isə hava nəqliyyatından istifadə edirlər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin geniş turizm imkanlarına sahib olduğunu nəzərə alsaq, burada inkişafın sürətləndirilməsi və turizmin inkişafı üçün hava limanları böyük əhəmiyyətə malik olacaqdır. Hava limanı turistlərin azad edilmiş ərazilərə, xüsusilə Şuşaya gəlişini asanlaşdıracaqdır. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanına gələrək, buradan qısa müddətdə Füzuli-Şuşa yolu vasitəsilə Şuşa şəhərinə getmək mümkündür. Eyni zamanda Zəngilan və Laçın rayonlarının ərazisində iki hava limanın tikintisi də planlaşdırılmışdır.

Bərpa və yenidənqurma müddətində həmin ərazilərdə enerji infrastrukturunun təşkili və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması kimi mühüm vəzifələr də qarşıda durur. Azad olunmuş ərazilərdə ən yeni infraqurum malik enerji sisteminin qurulması və dövlətin enerji sisteminə inteqrasiyası qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. “Azərişiq” azad olunmuş torpaqlarda xüsusi əhəmiyyətə malik binalarda elektrik enerjisi təchizatının təmini üçün “Azərişiq Qarabağda” layihəsini təşkil etmişdir. Həmçinin azad olunmuş rayonlardakı Su Elektrik Stansiyalarının (SES) bərpa və yenidənqurma

işləri həyata keçirilir. İşğal müddətində ermənilər bu ərazilərdəki kiçik su elektrik stansiyalarını yararsız hala salmışdılar. Bu stansiyalardan Laçın rayonundakı 8 meqavat gücə malik “Güləbird” SES yenidənqurma işlərindən sonra 2021-ci ilin fevralın 14-də Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə istifadəyə verilmişdir. Stansiya təqribi 7 min nəfər sakinin elektrik enerjisi ilə təmin olunmasına şərait yaradacaqdır. Güləbird stansiyasının elektrik enerjisi Qubadlı rayonunun Xanlıq kəndini, Laçın rayonunun cənub hissəsini və stansiyaya yaxın olan başqa infrastruktur layihələrini elektrik enerjisi ilə təchizatına kömək edəcəkdir (<https://files.preslib.az/projects/regions/r4/c4.pdf>, 2022). İşğaldan azad edilmiş rayonlarda infrastrukturun qurulması və digər işlərin təşkilinə görə bu stansiyanın əhəmiyyətli rolu vardır. Digər SES-lərdə də həmçinin əsaslı təmir və yenidənqurma işləri həyata keçirilir və ya planlaşdırılır.

Azad olunmuş rayonların təbii qaz təchizatı da qarşıya qoyulmuş əsas vəzifələrdəndir. SOCAR tərəfindən uzunluğu 416 kilometr olan magistral qaz xəttinin çəkilməsi də nəzərdə tutulur. Bu ərazilərdə planlaşdırılan enerji siyasətinin əsas məqsədi buranı “Yaşıl Enerji” zonasına çevirməkdən ibarətdir. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda bərpaolunan enerji mənbələri və ekoloji təmiz texnologiyalardan istifadəyə üstünlük verilir ki, bu da enerji resurslarından səmərəli və effektiv istifadəyə şərait yaradacaqdır. SES-lərin əsaslı bərpa olunması bu məqsədlərin gerçəkləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır (Bağirov O., 2021). Azad olunmuş torpaqların bərpa olunan enerji potensialına misal olaraq, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında böyük külək enerjisi, Zəngilan, Cəbrayıl ərazisində daha çox günəş enerjisi potensialını göstərə bilərik. Beynəlxalq Bərpaolunan Enerji Agentliyinin hesablamalarına görə, azad olunmuş torpaqlarda 4 min meqavatdan çox günəş, 5 yüz Meqavatadək külək enerjisi potensialı mövcuddur (<https://e-qanun.az/framework/5796>). “Yaşıl enerji” layihələrinə xarici investorların cəlb olunması üçün işlər görülür.

Azərbaycanın işğaldan azad etdiyi rayonlarda bərpa işlərinin təşkilinə xarici ölkələr, təşkilatlar və şirkətlər maraq göstərir və təkliflərini irəli sürürlər. Prezident

İlham Əliyev çıxışında qeyd etmişdir ki, bu ərazilərdəki bərpa və yenidənqurma prosesində ancaq müharibə ərzində ədalətli mövqeyini saxlamış və Azərbaycana dostluq münasibətlərində olmuş ölkə və şirkətlər iştirak edə bilərlər. Bir çox xarici dövlətlər və şirkətləri bərpa prosesinə cəlb olunmuşdur. Bərpa işlərində ən çox əməkdaşlıq müharibə ərzində olduğu kimi qardaş Türkiyə dövləti və onun şirkətləri ilə qurulur. Türkiyə dövlətinin iştirak etdiyi layihələrə aid edə bilərik:

✓ Türkiyə dövlətinin "Kolin İnşaat" şirkəti Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa nəqliyyat yolunun inşasında iştirak edir.

✓ Azərbaycan İnnovasiya Agentliyi Türkiyənin GOSB texnoparkı ilə azad olunmuş torpaqlarda texnoparkın qurulması barədə anlaşma memorandumu imzalamışdır.

✓ Türkiyə dövlətinin Ziraat Bankı Şuşa şəhərində filial açmaq üçün müraciət etmişdir.

✓ Türkiyədəki biznesmenlərin çoxunu özündə birləşdirən TÛMKİAD təşkilatı azad olunmuş ərazilərə 50 milyon dollar vəsait yatırmağı planlaşdırır.

✓ Şuşa şəhərində 9 fənn üzrə ibtidai məktəbin Türkiyə dövləti tərəfindən tikintisi təklif edilmişdir.

İtaliya dövlətinin "Ansaldo Energia" şirkəti 2020-ci ilin dekabrında Qarabağ ərazisindəki Ağdam, Kəlbəcər, Qubadlı və Füzuli rayonlarında yerləşən dörd yarımstansiyaya avadanlıqların tədarükünə dair dəyəri 6 milyon dollar olan müqavilə imzalamışdır (<https://ted.az/az/view/news/27805/italiya-shirketi-azad-edilmish-erazilerde-enerji-infrastrukturu-quracaqnbsp>, 2021).

Britaniya da bərpa işlərində ölkəmizə dəstək verməkdə maraqlı ölkələrdən biridir. Belə ki, Britaniya şirkətlərini, əsasən, "Ağıllı" və "Yaşıl" şəhərlər, bərpa edilən enerji və mədən sənayesi kimi sahələrə maraq göstərirlər. Azərbaycanda bir sıra layihələrdə iştirak etmiş Britaniya qeydiyyatlı "Anglo Asian Mining" şirkəti azad olunmuş torpaqlarda fəaliyyətini genişləndirir. Britaniya şirkətləri Füzuli rayonundakı

şəhərsalma, mina təmizləmə və infrastrukturun inkişaf olunması kimi layihələrə cəlb olunmuşdur.

Bərpa prosesində maraqlı digər bir ölkə Macarıstandır. Macarıstanın Eksim Milli Bankı (Exim Bank) rayonların bərpasında iştirak etmək istəyən Macarıstan şirkətləri üçün 100 milyon dollarlıq kredit xətti açmışdır. Macarıstan dövləti işğaldan azad olunmuş rayonların minalardan təmizlənməsi üçün işlərin təşkilinə dəstək məqsədli 25 min avro vəsaitin ayrılmasını da təklif etmişdir (<https://news.milli.az/economy/913813.html>).

Həmçinin bərpa və yenidənqurma layihələrində investisiya etməkdə maraqlı olan ölkələrə Yaponiya, İsrail və İranı da göstərə bilərik. Bərpa və yenidənqurma işlərinin miqyası böyük olduğunu və yalnız yerli şirkətlərin iştirakı ilə bərpa işlərini səmərəli və effektiv şəkildə həyata keçirməyin çətinliyini nəzərə alsaq, xarici şirkətlərin cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin xarici şirkətlərin ölkəmizə gəlişi və azad olunmuş rayonların yenidən qurulmasında iştirakı, özləri ilə müasir texnologiya və ənənələr gətirmək kimi bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bunun nəticəsində yeni sahibkarlıq və rəqabət mühitinin yaranmasına səbəb olacaqdır. Həmçinin deyə bilərik ki, azad olunan torpaqların böyük potensiala sahib olması bərpa prosesində maraqlı olan ölkə və şirkətlərin sayının artmasına səbəb olacaqdır.

3.2. Qarabağda innovasiya sahəsində həyata keçirilməli olan tədbirlər və innovasiyalı inkişafın istiqamətləri

Hazırda azad edilmiş torpaqlarda əsas prioritet olaraq “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “ağıllı texnologiya” və digər SMART texnologiyalarla təchizatına başlanılıb. Bütün bunlar Qarabağın inkişafında əsas strateji hədəf olaraq planlaşdırılmışdır. Müxtəlif verilmiş məlumatları nəzərə almaqla texnoparkların tətbiqi ilə azad edilmiş ərazilərdə biznes mühitinin genişləndirilməsi və lazımi maliyyə-investisiya axınlarının cəlb olunması üzrə bir sıra təkliflər edə bilərik:

- işğaldan azad edilmiş ərazilərin təbii və iqtisadi resursları, xammal ehtiyatları və s. əsas götürülməklə, dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, xarici şirkətlərin cəlb olunması şərtilə, ən azından 2 pilot layihəli texnoparkın yaradılması;

- həmin ərazilərin biznes potensialı nəzərə alınmaqla, texnopark yaradılması üzrə biznes layihələrinin hazırlanması, yerli və xarici investorların maraq və diqqətlərinə çatdırılması üçün müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ümumiyyətlə, ölkədə texnopark institutundan regional biznesin inkişafında və genişləndirilməsində səmərəli istifadənin metodoloji prinsipləri və meyarları, güzəşt mexanizmləri tərtib edilməli və potensial investorların bu layihələrə cəlb olunması işlərinə diqqət artırılmalıdır və s.

Prezident İlham Əliyev Ağdamdakı çıxışında bildirmişdir: “190 hektar ərazidə yaradılacaq Ağdam Sənaye Parkının ilk müəssisələri artıq bu sahədə ilk addımlarını atır...Dövlət sahibkarlara hər zaman dəstəkdir və həm mənəvi-siyasi dəstək göstərilir, həm də güzəştli kreditlər verilir... Əlbəttə ki, özəl sektorun nümayəndələri də bu işlərdə fəallıq göstərməlidirlər”- (Əmircanov Paşa (20.02.2022) “Azad olunmuş ərazilərin bərpasında özəl sektor da fəal olmalıdır”, Xalq qəzeti, səh 6.).

Qarabağın yüksək texnologiya və innovasiyalar ərazisi olmağı ölkə iqtisadiyyatı və inkişafı üçün əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Dünya praktikasına baxsaq deyə bilərik ki, kiçik və orta sahibkarlar, müasir iqtisadiyyatın xüsusi sektoru olmaqla iqtisadiyyatın struktur dəyişikliyinə aparıcı rola malikdir. Bu inkişaf etmiş ölkələrin kiçik bizneslərindəki təcrübəsi ilə təsdiq edilir, kiçik və orta biznes (KOB) vasitəsilə innovativ potensial uğurla həyata keçirildikdən sonra iri şirkətlər tərəfindən tətbiqinə başlanılır. Qarabağın azad olunması həmin ərazilərdə kiçik və orta sahibkarlar üçün böyük fərsətlər yaradır (Rzayeva Ü., 2021).

İşğaldan əvvəl bu ərazilərdə 163 növdə müxtəlif mineral yataqlar qeydə alınmışdır, o cümlədən qızıl (4 yataq), civə (7), mis (2), soda istehsalı üçün xammal (1), qurğuşun və sink (1), gips (7), kömür (1), vermikulit (4), rəngli, dekorativ daşların 12 yatağı (mərmər oniks, jasper və digərləri), mişar daşı (10), üzük daşı (21), gil (10),

müxtəlif növ tikinti daşı (8), sement xammalı (21), əhəng daşı xammalları (6), tikinti qumu (4), perlit (1), qum və çınqıl (11), pemza-vulkanik kül (8), yeraltı şirin sular (16) və mineral sular (10) (<http://eco.gov.az/az/fealiyyet-istiqametleri/geologiya/azerbaycanin-faydali-qazintilari>, 2022). Bölgə həmçinin müxtəlif metal yataqları ilə zəngindir. Bunlara misal olaraq, sink, mis, qurğuşun, pirit, qızıl və dəmiri göstərmək olar. Qarabağ həm də zəngin mineral su ehtiyatlarına malikdir. Şuşadan 16-18 kilometr uzaqlıqdakı mineral su bulaqları tərkibində olan dəmir və müalicəvi elementlərə görə xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Deyə bilərik ki, KOB-lara göstərilən birbaşa və dolaylı dəstəyi ilə Azərbaycan əlverişli innovativ mühit üçün dayanıqlı təməl yaradır. Milli KOB-lara dövlətin göstərdiyi dəstək tədbirlərinə daxil edilir: innovasiya idarə olunması, texnologiya və maliyyə siyasəti, marketinq və kadr siyasəti, biznes inkubatorlarının təşkili. Hazırda Qarabağda innovasiya səmərəliliyinin artırılması məqsədilə texnoloji park və mərkəzlərin yaradılması nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi nəzdindəki İnnovasiyalar Agentliyi, Türkiyənin GOSB Texnoparkı ilə memorandum imzalamaqla ilk addımı atmışdır. Qarabağda bərpa olunan enerji mənbələrinin təchizatı, enerji səmərəliliyi, ekoloji təmiz texnologiyalar, həmçinin nəqliyyat vasitələrindən istifadənin daxil edildiyi yaşıl zona layihəsinin inkişafına başlanmışdır. Beynəlxalq Bərpa olunan Enerji Agentliyi ilə aparılan müzakirələrdən sonra əldə edilən ilkin hesablamalara görə, bu rayonlarda 4000 meqavatdan çox günəş, 500 meqavatadək külək enerjisi ehtiyatları vardır. Bu da bu sahədə innovativ layihələrin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun edir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə böyük turizm potensialı mövcuddur. Qarabağ bölgəsinin zəngin, mənzərəli, misilsiz təbiətini və tarixi abidələrini nəzərə alsaq, buranın ölkənin əsas turistik zonalarından birinə çevriləcəyini deyə bilərik. İnnovativ KOB-ların inkişafının effektivliyi ən çox nəqliyyat sektorunun inkişafı ilə xarakterizə olunur. Ölkə daxili məhsulların daşınması prosesində vaxt və maliyyə amillərini nəzərə alsaq, hava limanları Qarabağın bərpasında, yükdaşımada və turizmin inkişafında

böyük əhəmiyyətə malik olacaqdır. Bundan başqa, dağıdılmış dəmir yollarının yenidən qurulması Naxçıvan dəhlizinin açılması üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. İnnovasiya və texnoloji modernləşmə daha çox əlavə dəyərə malik məhsulların ixracının artırılmasına, yeni mənbələrin təkmilləşməsinə və iqtisadi artım zamanı yaranacaq maneələrin aradan qaldırılmasına kömək olacaqdır (<https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-55666386>, 2022).

Azərbaycan Respublikasının ağıllı idarəetmə, elektron hökumət və innovativ həllər istiqamətində həyata keçirdiyi uğurlu yanaşmaları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, “Smart ASAN” və “ASAN 2.0” konseptləri, “ASAN müraciət” informasiya sistemi və “INNOLAND” İnkubasiya və Akselerasiya Mərkəzi kimi layihələrin Qarabağda tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilir. Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda əhalini rifah halının yaxşılaşdırılması, həmçinin əhali üçün ictimai xidmətlərin əlçatanlığının və effektivliyinin təmin olunması üçün infrastrukturun müasir texnologiyalardan istifadə edilərək qurulması mühümdür. Bunun üçün beynəlxalq təcrübə ilə yanaşı, ölkədə tətbiq olunan və yerli mütəxəssislərin hazırladıqları konsept və texnologiyalardan istifadə zəruridir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir rəqabət dünyasında iqtisadiyyatın dayanıqlı olması və inkişaf etməsi üçün əsas faktor innovasiyadır. Texnoparklar və startaplar innovasiya sahəsində əsas yerləri

tuttur. Bu gün Azərbaycanda bir çox texnoparklar və startaplar fəaliyyət göstərir. Həmçinin Qarabağın işğaldan azad olunması ölkənin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışdır, ancaq işğal müddətində hər sahədə inkişafdan geri qalmış əraziləri yenidən dirçəltmək və inkişaf etdirmək vaxt və xərc tələb edir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə startap və texnoparkların yaradılmasını şərtləndirən əsas amillərə aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Zəngin təbii sərvətləri, əlverişli mövqeyi;
2. Yeni nəqliyyat əlaqələrinin yaradılması;
3. İqtisadi təhlükəsizlik, müasir texnologiya imkanlarının beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə istifadəsi;
4. İnnovasiya siyasətinin tətbiqi, elmi nəticələrin ənənəvi metodlarının yenisi ilə əvəz olunmasının zəruriliyi;
5. Ölkənin yüksək ixtisaslı kadrları üçün iş yerlərinin yaradılması, elmi istehsal mədəniyyətinin bərpası.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə texnoparkların və startapların yaradılması sahəsində aparılan araşdırmalar nəticəsində bir sıra problemlər nəzərdən keçirilmiş və aşağıdakı təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. Yeni texnologiyalardan istifadə üçün sahibkarların bilik və bacarıqlarının inkişafı mərkəzlərinin yaradılması və təlimlərin keçirilməsi;
2. İşğaldan azad olunmuş ərazilər üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, özəl sektorun inkişafına dövlət dəstəyi;
3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi və biznes potensialı nəzərə alınmaqla, texnoparkların yaradılması istiqamətində biznes layihələrin hazırlanması, yerli və xarici investorları diqqətinə çatdırılması; yerli və xarici investisiya qoyuluşlarının cəlbinin təşviqləndirilməsi;
4. İnsanların bu ərazilərə axınını təşkil etmək üçün xüsusi imtiyazların verilməsi, əmək haqlarına əlavələrin edilməsi və müxtəlif universitetlərdən təyinatla bu ərazilərə gənc mütəxəssislərin cəlb edilməsi;

5. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii və iqtisadi resursları, xammal təminatı və s. əsas götürülməklə, dünyanın bu sahədə təcrübəsi olan qabaqcıl firma və kompaniyalarının cəlb edilməsi şərtiylə, texnoparkların yaradılması məsələsinə baxılması və s.

Tədqiqat işi zamanı aparılan təhlillərə əsasən deyə bilərik ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə kənd təsərrüfatı və turizm sahəsində geniş imkanlar mövcuddur. Kənd təsərrüfatında aqroparkların, turizm sahəsində isə müxtəlif tanıtıcı, məlumatverici, həmçinin xidmət xarakterli startapların yaradılmasını təklif edə bilərik.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə texnopark institutundan regional biznesin genişləndirilməsində və maliyyə təminatının gücləndirilməsində səmərəli istifadənin metodoloji prinsip və meyarları, güzəşt mexanizmləri hazırlanmalı və potensial investorların bu layihələrə cəlb edilməsi tədbirlərinə diqqət artırılmalıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yüksək texnologiyaların tətbiqi, “ağıllı” kənd və şəhərlərin salınması bu bölgəni nəinki ölkəmizdə, həmçinin dünyada inkişaf etmiş ərazi edə bilər. Qərblə Şərq, Şimal və Cənub arasında nəqliyyatın yaranması, nəqliyyat-logistika sahəsinin inkişafı Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətliliyini artıracaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Sazişinin təsdiq edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

2. “Azərbaycan Respublikasının Sosial-İqtisadi İnkişaf Perspektivləri: Məqsədlər, Vasitələr və İqtisadi İnkişafın İnküzivliyi”. Respublika Elmi Konfransı, 8 dekabr 2020.
3. “Azərbaycanda nəqliyyat”. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2021.
4. “Azərbaycanda turizm”. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2021.
5. “İqtisadiyyatın Davamlı İnkişafı Problemlər, Perspektivlər” Beynəlxalq Elmi Konfransı. Sumqayıt, 2016.
6. “Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, Bakı, 2021.
7. “Rəqəmsal İqtisadiyyat: Müasir Çağırışlar və Real İmkanlar” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. BAKI - UNEC – 13-14 Fevral 2020.
8. Abbaszadə M. (2020). “Azərbaycanda Müasir İnnovasiya Siyasətinin Ölkənin İqtisadi İnkişafında Rolu”. “Elm və İnnovativ Texnologiyalar” jurnalı, № 14.
9. Aslanlı K. (2017). Azərbaycanın innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları, Bakı, Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu, 51 s.
10. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı.
11. Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Tələbələrin 69-cu Elmi-Texniki Konfransı”-nın materialları, Bakı, 2021.
12. Bağırov O. (2021). “Azad edilmiş ərazilərdə bərpa prosesinin əsas istiqamətləri”
13. Əliyev Ə. (2021). “Elmi Nəticələrin Kommersiyalaşdırılması Proseslərinin İdarə Olunması Problemləri”, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, №2.

14. Əmircanov P. (20.02.2022). “Azad olunmuş ərazilərin bərpasında özəl sektor da fəal olmalıdır”, Xalq qəzeti, səh 6.
15. Əzizova G.A. (2012). Dövlətin investisiya və innovasiya siyasəti, Bakı, “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 212 s.
16. Hüseynov M. (2021). “Aqrar Sahənin İnnovativ İnkişafının İdarə Edilməsi Mexanizminin Təkmilləşdirilməsi”, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu.
17. “Azərbaycanda innovasiya aktivliyinin qiymətləndirilməsi və innovasiya fəaliyyətinin səmərəsinin artırılması üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanması”. (2015). İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu.
18. İmanov K. (2018). “Qlobal innovasiya indeksi və Azərbaycan”. Bakı.
19. İsmayılov Ç., Abdullayev Ə., Qurbanova G., Hüseynova X., Zeynalova E., Nağıyev F., Seyidzadə M., Həsənov A. (2018). “Davamlı inkişaf naminə kadr potensialının təkmilləşdirilməsi: Azərbaycan modeli”. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
20. Qarayev Ə. (2015). “Sənayeyönlü yeni kiçik və orta şirkətlərin (startup) yaradılmasının dəstəklənməsi üzrə beynəlxalq təcrübə haqqında Arayış”. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. Bakı.
21. Qasımlı V. (2014). “İqtisadi Modernizasiya”. Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. Bakı 2014.
22. Qasımov E. (22.12.2013). Azərbaycanın inkişafında dövlətimizin inovasiya siyasəti müstəsna rol oynayır”. Respublika.
23. Qazızadə B. (2016). “Azərbaycanda və xarici ölkələrdə texnoparkların dövlət dəstəyi ilə formalaşması və fəaliyyət göstərməsi mexanizmlərinin təhlili”. İqtisad universiteti, Bakı, 77 s.
24. Mahmudbəyli M. (2018). “Azərbaycanda sənaye və texnologiyalar parklarının yaradılması və inkişaf istiqamətləri”. İqtisad universiteti, Bakı, 88 s.
25. Mehdiyev R. (2011). “Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti”. Azərbaycan qəzeti, №201.

26. Musayev A. (2010). "İnnovasiya siyasəti: Avropa birliyi təcrübəsi və Azərbaycan şəraitinə adaptasiya imkanları". Vergi Jurnalı. No.5.
27. Rzayeva Ü. (2021). "Qarabağda Kiçik və Orta Müəssisələrin İnnovativ Fəaliyyətinin Stimullaşdırılması və Perspektivləri", UNEC Ekspert.

İngilis dilində

1. "Innovation in Transition". (2014). EBRD Transition Report, p.83.
2. "Research and innovation as sources of renewed growth". European Commission. Brussels, 10.06.2014.
3. "United Nations Sustainable Development Cooperation Framework (2021-2025)". Azerbaijan, 28.01.2021.
4. Abuzyarova D., Belousova V., Krayushkina Zh., Lonshcikova Y., Nikiforova E., & Chichkanov, N. (2019). The Role of Human Capital in Science, Technology and Innovation.
5. Accelerating change: From smart city to smart societ, 2020.
6. Aliyeva Y. (2020). "Science, Technology, and Innovation (STI) Gap Assessment of Azerbaijan". Baku.
7. Bagirov A. (2012). "Nagorno-Karabakh: Competing legal, historic and economic claims in political, academic and media discourse". Journal of Muslim Minority Affairs.
8. German, T. (2012). "The Nagorno-Karabakh Conflict between Azerbaijan and Armenia: Security issues in the Caucasus". Journal of Muslim Minority Affairs.
9. Hasanov A., (2012) "Review of the Innovation System in Azerbaijan". IncoNet EECA WS: Innovating Innovation Systems. Vienna.
10. Karimli I. (11.03.2021). "Azerbaijan, Turkey Team Up for Karabakh Region's High-Tech Transformation". Caspian News.
11. Mammadov S. (2019). "Ecological terror policy of Armenia in the occupied Azerbaijani territories and its consequences". Baku.

12. Martin A., Börje J., Charlie K., Hans L., (2012) “Innovation and Growth: From R&D Strategies of Innovating Firms to Economy-Wide Technological Change”. Oxford University Press.
13. PwC Azerbaijan. (2017). Doing business and investment in Azerbaijan, Baku, PwC office, 23 p.
14. Rowland, R. (2013). “Population trends in contested pseudo-state: The Case of NagornoKarabakh”. Euroasian Geography and Economics.
15. Taticchi P. (2010). Business performance measurement and management: New contexts, themes and challenges. Heidelberg: Springer.
16. Tendayi Viki. (21.08.2016). “Why R&D Spending is Not a Measure of Innovation”. Forbes Magazine.
17. The International Bank for Reconstruction and Development / World Bank. “Innovation policy: a guide for developing countries”. 2010.
18. Titova, S. V., Surikov, Y. N., Voronkova, O. Y., Skoblikova, T. V., Safonova, I. V., & Shichiyakh, R. A. (2019). Formation, accumulation and development of human capital in the modern conditions. International Journal of Economics and Business Administration.
19. Uzer, U. (2012). Nagorno-Karabakh in regional and world politics: A case study for nationalism, realism and Ethnic conflict”, Journal of Muslim Minority Affairs.
20. Valiyev A. (06.08.2021). “Building Smart Cities and Villages in Azerbaijan: Challenges and Opportunities”. Baku Research Institute.

Türk dilinde

1. Gürbüz V. M. (2010). Günümüz Türk Dış Politikasında Kafkasya ile ilişkiler. C. Yenigün & E. Efeğil (Ed.) Türkiye'nin değişen dış politikası içinde (ss. 265- 288). Ankara: Nobel Yayınları.

2. Hatemov V., (2005). Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azərbaycan'da “Kaçkın” Göçünün Doğurduğu Sosial, Ekonomik ve Kültürel Problemler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

3. Osman N., A., Bilal D., Reha Y., Vefaddin İ. (2008). “KARABAĞ SAVAŞI: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz”. Bakü, Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

İnternet resursları

1. http://aztu.edu.az/azp//elmi_tedqiqat/scientific_research/az/files/24-Rzayev.pdf, 2021.

2. <http://innovationagency.az/en/2020/12/01/turkiyenin-gosb-ve-bilkent-cyberpark-texnoparklari-ile-innovasiyalar-agentliyi-arasinda-medeni-ve-elmi-emekdasliq/>, 2021.

3. <http://www.maliyye.gov.az/static/253/ilkin-budce-gostericileri>, 2022.

4. <https://asan.gov.az/az/media/press-releases/azerbaycan-500-asan-startap-proqrami-nin-yekun-tedbiri-kecirilib>, 2022

5. <https://asbarez.com/200998/israeli-companies-offer-to-help-azerbaijan-rebuild-karabakh/>, 2021.

6. <https://azranking.az/az/ratings/dinamika-79>, 2022

7. <https://bakuresearchinstitute.org/en/building-smart-cities-and-villages-in-azerbaijan-challenges-and-opportunities/>, 2022.

8. <https://e-qanun.az/framework/5796>

9. <https://files.preslib.az/projects/regions/r4/c4.pdf>, 2022

10. <https://hafta.az/yerli-startaplarin-beynelxalq-bazara-cixis-imkanlari-319361-xeber.html>, 2022.

11. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/70146>, 2022.

12. <https://ikisahil.az/post/212033-ishgaldan-qurtulmush-erazilerde-tamamile-yeni-idarechilik-modeli-teqdim-edilir>, 2022.

13. <https://news.milli.az/economy/913813.html>, 2022.
14. <https://president.az/>, 2022.
15. <https://report.az/biznes-xeberleri/dunya-iqtisadi-forumu-azerbaycanda-iv-senaye-inqilabi-merkezinin-acilmasindan-yazib/>, 2022.
16. <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/database/>, 2022.
17. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-55666386>, 2022.
18. <https://www.euractiv.com/section/azerbaijan/opinion/azerbaijan-to-re-build-the-liberated-karabakh/>, 2021.
19. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-economy>, 2022.
20. <https://www.startupblink.com/startupecosystem/azerbaijan>, 2022.
21. https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/GII_Index/, 2022.
22. <https://www.visualcapitalist.com/which-country-is-the-cheapest-for-starting-a-business/>, 2021.
23. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2022.
24. <https://copat.gov.az/az/news/azarbaycan-respublikasi-2021-ci-il-qlobal-innovasiya-indeksinda-movqeyini-yaxshilashdirmishdir-aqli-mulkiyyat-agentliyi-2>, 2022.
25. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>, 2022.
26. <https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>, 2022.
27. <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>, 2021.
28. <https://science.gov.az/az/news/open/16960>, 2022.
29. <http://eco.gov.az/az/fealiyyet-istiqametleri/geologiya/azerbaycanin-faydali-qazintilari>, 2022.
30. <https://president.az/az/articles/view/47738>, 2022.
31. <https://ted.az/az/view/news/27805/italiya-shirketi-azad-edilmish-erazilerde-enerji-infrastrukturu-quracaqnbsp>, 2021.

32. http://eco.gov.az/frq-content/plugins/pages_v1/entry/20190823174831_88765600.pdf, 2022.
33. <https://visiontv.az/article/prezident-susaya-avtomobil-yolununtikintisine-50-milyon-manat-ayirdi>, 2021.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Əhalinin gəlirlərinin əsas göstəriciləri.....	15
Cədvəl 2. Dünyanın biznesə başlamaq üçün ən ucuz ölkələri.....	29
Cədvəl 3. Azərbaycanın top-10 startapları.....	30
Cədvəl 4. ÜDM-in sektorlar üzrə artım tempi, faizlə.....	39
Cədvəl 5. Perspektivdə əkin sahələrinin proqnozlaşdırılan strukturu, ha.....	41
Cədvəl 6. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha.....	41
Cədvəl 7. Kənd təsərrüfatına istiqamətlənmə indeksi.....	43
Cədvəl 8. Azərbaycanda cəmi kənd təsərrüfatı xərclərinin büdcə xərclərində payı.....	43

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Azərbaycanın dünya startap ekosistemi indeksinin geriləməsi, son 3 il üzrə.....	27
Qrafik 2. 2021-ci il üzrə ÜDM-in real artım tempi, faizlə.....	39
Qrafik 3. Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi, milyon sərnişin-km.....	54
Qrafik 4. Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi, milyon ton-km.....	55
Qrafik 5. Ölkəyə gələn vətəndaşların nəqliyyat növlərindən istifadə üzrə sayı.....	57

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. İnnovasiya-bazar münasibətləri.....	13
Şəkil 2. Azərbaycan - Qlobal İnnovasiya İndeksi (illər üzrə).....	18
Şəkil 3. İnnovasiya siyasəti tədbirləri.....	22
Şəkil 4. Qlobal urbanizasiya səviyyəsi, 1950-2050, faizlə.....	45
Şəkil 5. Azərbaycanda 2009-2019-cu illər arasında urbanizasiya səviyyəsi, faizlə.....	46
Şəkil 6. Texnoparkların sosial-iqtisadi əhəmiyyəti.....	51

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1. Qlobal İnnovasiya İndeksinin göstəriciləri.....	19
--	----